

# RECENZÍÓ

BARTHA ILDIKÓ: NEMZETKÖZI SZERZŐDÉSEK MOZGÁSBAN.  
ALKOTMÁNYOS ÉS NEMZETKÖZI JOGI KIHÍVÁSOK AZ EURÓPAI UNIÓ  
KÜLKAPCSOLATAIBAN (BUDAPEST – PÉCS: DIALÓG CAMPUS 2015) 304.

1. Az EU külkapcsolati rendszere az Unió mint nemzetközi szervezet jellegadó sajátosságát is megjeleníti: ez alapján könnyen el lehet határolni az Európai Uniót a klasszikus nemzetközi szervezetektől, vagyis e problémakörön keresztül jól megmagyarázható, hogy pontosan miben is rejlik a közösségi modell „*sui generis*” jellege. A külkapcsolatok közjogi struktúrája a tagállamok nézőpontjából vizsgálva már az integráció korai szakaszában is az együttműködés kiemelt területének számított. Elsősorban azért, mert annak egy részterülete, az uniós külkapcsolatok „bölcsőjének” tekinthető kereskedelempolitika kapcsán szembesülhettek a tagállamok elsőként azzal, hogy milyen gyakorlati következményekkel jár egy valóban szupranacionális – azaz az egyhangú egyetértés követelményét megszüntető – jellegű közös politika létrehozása. Megtapasztalhatták, hogy miként esnek el a kizárólagos közösségi hatáskörbe tartozó politika területén a tagállami kompetenciák gyakorlásának lehetőségétől, olyan hatásköröktől, amelyek történetileg is az állami szuverenitás magját képezték (például vámjog, az áruforgalom kontrollja stb.). Habár e kizárólagos hatásköri jelleget akkoriban az alapszerződésekben még nem rögzítették, az Európai Bíróság extenzív gyakorlata az 1970-es években ezt nyilvánvalóvá tette, és ezzel lényegesen leszűkítette a tagállamok mozgásterét. Az Európai Bíróság gyakorlatában megfogalmazott elvek hamar túlmutattak e politika keretein és a külkapcsolatok más szakpolitikai területein is fontossá váltak. Ezen túlmenően lényeges, hogy az uniós külkapcsolati rendszernek jól kirajzolható fejlődési íve van. A fejlődés fő vonalát – és egyben lendületét – kezdetektől fogva a közös kereskedelempolitika adta és adja, ezután egyre jelentősebb szerepet kapnak az integrációs szervezet egyéb szakpolitikai területeinek külkapcsolati dimenziói, majd fokozatosan bekerült a Közösség keretei közé a kül-, biztonság és védelempolitika területét érintő együttműködés is. A folyamat egyik legjelentősebb állomása a Lisszaboni Szerződés reformja volt, amely az egységes külkapcsolati rendszer koncepciójának bevezetésével összeillesztette e „mozaikokat” és elválaszthatatlanná tette az EU külső tevékenységének egyes részterületeit.

Habár a fejlődés dinamikája változó, a külkapcsolatok „mozgása” a mai napig sem állt le. Minden bizonnyal erre a folytonos, de változó dinamikájú fejlődésre is utal Bartha Ildikó monográfiájának címe, amelyben az uniós külkapcsolati rendszer újabb kihívásaira keres válaszokat. A kötet megkísérli azt igazolni, hogy az elmúlt másfél évtizedben az integráció „belső alkotmányosodási folyamatában” (12. o.) bekövetkező megtorpanásokkal – például az Alkotmányos Szerződés kudarcával – szemben a „kifelé irányuló”, tehát a külkapcsolatokat érintő uniós tevékenységek közjogi-alkotmányos alapjai szilárdabbá váltak. A szerző tehát a kötet hipotézisét az integráció e két – belső és külső – dimenziójában megmutatkozó ellentétes fejlődé-

si irányra, „mozgásra” alapozza és olyan tárgyköröket elemez, amelyek egyértelműen alátámasztják és magyarázzák az uniós külkapcsolati rendszer megszilárdulásának tendenciáját.

Módszertani szempontból lényeges megemlíteni, hogy az uniós külkapcsolati rendszer vizsgálatára a jogtudomány kisebb figyelmet fordít, szemben a politikatudományokkal, a nemzetközi kapcsolatokkal, illetve a közgazdaság-tudományokkal (utóbbi bizonyos vonatkozó területek, például az említett kereskedelempolitika kapcsán), amelyek kedvelt kutatási témaként tekintenek e kérdésekre. Ezért a kötet az említett „mozgás” jogi leképeződését vizsgálja, többnyire a közjog keretein belül maradvával, amellyel, hogy részben támaszkodik a közpolitika-tudomány fogalomrendszerére is. A kötet azonban a külkapcsolati rendszer közjogi, intézményi és eljárási hátterének bemutatása során nemcsak elszigetelten az uniós jogi dimenzióra koncentrálna, hanem az uniós jogon kívüli szempontokat – például a nemzetközi közjogi összefüggéseket, vagy a szerződő harmadik államok nézőpontját is mérlegeli, ezáltal az elemzés rávilágít az uniós külkapcsolati jog gyakorlati hatásaira is. Végül lényeges az is – és ez adja a kötet módszertanának egyik specifikumát –, hogy a vizsgált kérdéseket nemcsak az Unió perspektívájából nézve bontja ki, hanem számba veszi és magyarázza mindazokat az összefüggéseket, amelyek Magyarország szemszögéből tekinthetők lényegesnek. Ez egyben igazolja azt is, hogy miért fontos és szükséges e kérdésekről a hazai tudományos és szakmai közönségnek írni ma Magyarországon.

2. A kötet szerkezetileg három nagy tematikai egységből áll. Az első az EU külső tevékenységének alkotmányos, közjogi alapjait, a második az uniós jog nemzetközi jogi összefüggéseit, végül a harmadik szakasz az Unió szerződéseinek egyes speciális kérdéseit taglalja. Az első szakaszban (*1. Az Európai Unió külkapcsolatainak alkotmányos alapjai*) a szerző az integrációt voltaképpen mintegy „alkotmányos projektként” (*Habermas*) felfogva a közjogi keretekkel összefüggő kérdéseket az Unió alkotmányos hátteréről folytatott vitákba helyezi. Egyfelől a hazai EU-jogi irodalomban csak érintőlegesen tárgyalt „alkotmányosodás” kérdését vizsgálja, melynek keretében Joseph Raz – elsősorban nemzetállami alkotmányok kapcsán kidolgozott – kategóriáiból és alkotmányfogalmából kiindulva („thin” és „thick” alkotmányok) von le következtetéseket az EU alkotmányos rendszerére vonatkozóan, részletesen elemezve a „thick” alkotmányok ismérveit az uniós közjogi keretek, alapszerződési háttér kontextusában.<sup>1</sup> Az elemzés alapja tehát, hogy az uniós alapszerződéseknek alkotmányos karakterük van, így alkalmasak e kritériumrendszer alkalmazására annak ellenére, hogy a szerző meggyőződése a következtetések kapcsán mintha meginogna („ha mondhatjuk egyáltalán, hogy a szervezet alkotmányos struktúrája [Raz kritériumainak – H. B.] megfelel és ezért egy erős alkotmányról beszélhetünk”; 39. o.). Az egyes szempontok részletes végigvezetése kapcsán képviselt álláspont azonban ennél szilárdabb meggyőződést tükröz, más szóval a szerző alkalmazhatónak tartja ezeket az ismérveket az uniós közjogi keretek vizs-

<sup>1</sup> A Raz által a „thick” alkotmányok kritériumaként meghatározott hét szempontot vizsgálja: kormányzás intézményrendszere; alkotmányos rendszer stabilitása; írott alkotmány; elsődlegesség; kikényszeríthetőség; alkotmányos dokumentum megerősített pozíciója; közös ideológia és demokratikus legitimitáció.

gálatához, csak tekintetbe veszi, hogy a nemzetállamok esetében alkalmazott megközelítéshez képest sajátos értelmezésre van szükség. Másrészt a kötet – szupranacionális perspektívából és elsődlegesen Ingolf Pernice elméletéből kiindulva – az integrációs szervezetet a többszintű alkotmányosság elméletén keresztül is értelmezi. Ennek során arra keresi a választ, hogy igazolható-e a legitimitáció egy ilyen formán felfogott alkotmányosság keretei között.

Ezen túlmenően az első gondolati egység részletesen foglalkozik az uniós külkapcsolatok alapelveivel és célkitűzéseivel (EUSz 21. cikk). Az Unió külső tevékenységének egységes alapvető hátterét a Lisszaboni Szerződés teremtette meg, amely talán az egyik legjelentősebb változás volt a külkapcsolatok történetében. Habár az alapelveket és a célkitűzéseket megfogalmazó rendelkezések rendszere, megfogalmazása vitatható, a kötet érthetően és tárgyilagosan mutatja be a főbb követelményeket. Utal a koherencia követelményére és vizsgálja, hogy az alapelveknek milyen hatásai lehetnek akár olyan politikák esetében is, amelyek például belső piaci területhez és nem a külkapcsolatokhoz köthetők (43. o.). A külkapcsolati alapelvek és célkitűzések kérdésköre azonban számos bizonytalanságot is rejt, amelyek megválaszolására teljesen érthető módon a szélesebb témakört bemutató kötet nem vállalkozhatott. Ilyen kérdőjelként említhető például az alapelvek és célkitűzések tartalmának meghatározása. Az EUSz 21. cikkében alapelveként és célkitűzésként felsorolt kategóriák esetében egyrészt nehezen mondható meg egy adott kritériumról a jellege (alapelv vagy célkitűzés), valamint az eddigi gyakorlat alapján az a kérdés sem válaszolható meg egyértelműen, hogy milyen konkrét hatásokkal bírnak ezek az elvek és célkitűzések. Jelentős részük értéket kifejező kategória,<sup>2</sup> így konkrét jelentésük, terjedelmük megállapítása során szembe kell nézni az értéktartalmú fogalmak meghatározásának nehézségeivel. Szintén problémát okoz az egyes alapelvek, célkitűzések közötti viszony meghatározása és a lehetséges konfliktusok feloldása, ugyanis végeredményben az alapszerződés által előírt koherencia-követelmény erre érdemben nem ad választ, ugyanis bizonyos egymással ellentétes alapelvek, vagy célkitűzések között a teljes koherencia fogalmilag is kizárt.<sup>3</sup> De ugyanígy tisztázatlan, hogy milyen módon viszonyulnak egymáshoz az EUSz 21. cikkben szereplő általános alapelvek, célkitűzések és az egyes külkapcsolatokat érintő politikák saját, immanens alapelvei. E kérdéseket azonban nem szabad túlhangsúlyozni, tekintettel arra, hogy konkrét esetekben az Európai Bíróságnak meg kellene találnia a módját, hogy miként oldható fel az adott értékek konfliktusa, vagy hogy milyen tartalmi keretek között értelmezhetők az egyes alapelvek és célkitűzések.

A kötet első része a külkapcsolatokat érintő hatásköri kérdésekkel zárul. A vertikális hatáskörmegosztás alapszerződési rendezése a Lisszaboni Szerződés reformjának egyik lényeges eleme volt, amit nem kisebbít az a tény sem, hogy az új alapszerződés-

<sup>2</sup> Sőt, az EUSz 2. cikkében uniós értéknek tekintett követelmények is visszaköszönnek külkapcsolati alapelveként az EUSz 21. cikkben, tovább nehezítve az adott kritérium jogi karakterének megállapíthatóságát.

<sup>3</sup> Pl. a szabad kereskedelem célkitűzése és a környezetvédelem, ugyanis a kereskedelem elengedhetetlenül kifejt negatív környezeti hatásokat is, így a teljes koherencia e két szempont között maradtalanul nem megvalósítható.

si szabályok – amelyeket elsőként a hatályba nem lépett Alkotmányos Szerződésben fogalmaztak meg – voltaképpen a korábbi európai bírósági gyakorlatot kodifikálták. Miként a szerző is utal rá, a Lisszaboni Szerződés hatásköri katalógusában megkülönböztetett kategóriák nagy részben követik a szövetségi alkotmányokban rögzített hatásköri típusokat azzal a lényeges különbséggel, hogy míg a szövetségi alkotmányok kifejezetten a törvényhozó hatalmat képviselő szervek közötti vertikális hatáskörmegosztást rendezik, addig az alapszerződés az Unió és a tagállamok hatásköreinek elválasztását célozza (50. o.). A külkapcsolati rendszer egyes területei egyaránt érintik a kizárólagos és megosztott hatásköri típust, valamint a közös kül- és biztonságpolitika esetében speciálisnak tekinthető, nem kategorizált hatásköröket is. A hatáskörök elválasztása szempontjából lényeges továbbá az előfoglalás, valamint a beleértett külső hatáskörök elve, melyek elméleti hátterét és gyakorlati vonatkozásait a szerző részletesen kifejti.

3. Az uniós külkapcsolati rendszer alkotmányos alapjainak bemutatását második gondolati egységként a nemzetközi jogi összefüggések elemzése követi (*II. Az Európai Unió külkapcsolatainak nemzetközi jogi alapjai*). Az Európai Unió külkapcsolati joga szempontjából elsődleges jelentőségű annak vizsgálata, hogy az uniós jog miként viszonyul a nemzetközi joghoz, vagyis milyen a nemzetközi jogi normák státusza az uniós jog rendszerében. A kötet három releváns forrás, az Unió által kötött megállapodások, a tagállamok közreműködésével létrejött szerződések, valamint a nemzetközi szokásjog uniós jogban betöltött szerepével foglalkozik e kérdéskör kapcsán.

Az *Unió által kötött szerződések* jogforrási rendszerben betöltött formális pozíciója viszonylag könnyen rendezhető: logikai és rendszertani érvek mentén az elsődleges és másodlagos jogforrások közé helyezhetők el. Más szóval az Unió nem köthet primer joggal ellentétes szerződést,<sup>4</sup> egy érvényes megállapodás viszont köti az uniós jogalkotót is, így abba elméletileg másodlagos jogforrás nem ütközhet.<sup>5</sup> Az EU által kötött megállapodás státusza azonban e formális – és némileg idealisztikus – képlethez képest bonyolultabb, amely többek között abból is fakad, hogy e szerződések „hibrid jellegűek” (81. o.), azaz a „nemzetközi jogrendhez is tartoznak egyben: a nemzetközi jog normáinak tiszteletben tartásával jönnek létre és [...]»működtetésük« [...] során is be kell tartani a szerződő feleknek a nemzetközi jogi kereteket”. A kötet a probléma mélyére hatolva három részkérdést elemez. Egyrészt lényeges, hogy az Unió által kötött nemzetközi egyezmények érvényessége felülvizsgálható-e az uniós primer jog tükrében, amelyet a szerző a kialakult bírói gyakorlat alapján ismertet.<sup>6</sup> A vegyes szerződések esetében az érvényesség gyakorlati jellegű problémákat is felvet, ugyanis habár a szerződések nemzetközi jogi tekintetben és a harmadik ország szerződő fél nézőpontjából egységes dokumentumnak tekinthetők, e szerződések esetében csak az Unió hatáskörébe eső rész érvényessége vizsgálható,

<sup>4</sup> EUMSz 218. cikk (11) bek. második mondat.

<sup>5</sup> EUMSz 216. cikk (2) bek.

<sup>6</sup> Lásd különösen 1994. augusztus 9-i *Francia Köztársaság kontra az Európai Közösségek Bizottsága* ítélet, C-327/91, ECLI:EU:C:1994:305 és 1998. március 10-i *Németország kontra Tanács* ítélet, C-122/95, ECLI:EU:C:1998:94.

a tagállamok hatáskörébe eső tartalom tekintetében az Európai Bíróságnak hatásköre nincs. Következésképpen ezen egyezmények kapcsán jól látható, hogy kettős megfelelési kényszer érvényesül, azaz a nemzetközi jog mellett az uniós jognak való megfelelés követelménye húzódik meg az érvényesség kérdése mögött. A szerző hangsúlyozza azonban (85. o.), hogy az e két vonatkoztatási pont közötti esetleges feszültség elkerülhető, ha a tervezett egyezmények megkötése előtt kikérik a Bíróság véleményét, amely eljárásában előzetesen állást foglalhat az egyezmény uniós joggal való összeegyeztethetőségéről.<sup>7</sup> Másrészt, az érvényesség kérdését követően az Unió által kötött megállapodások értelmezésével összefüggő hatásköröket vizsgálja. Ennek az Európai Bíróság gyakorlata tág keretek szab, így az érvényesen megkötött megállapodások akár előzetes döntéshozatali eljárás tárgyát is képezhetik. Végül, harmadik részkérdésként a kötet a perspektívát megfordítva az ilyen egyezmények közvetlen és közvetett hatályával foglalkozik.

A *tagállamok által kötött szerződések* uniós jogi státusza is leírható lenne egy látzólag egyszerű képlettel (ti. a tagállami szerződések nem részei az uniós jognak és nem kötelezik az uniós intézményeket), a gyakorlatban azonban e viszonyrendszer lényegesen összetettebb kérdéseket vet fel. A fejezetben a szerző a tagállami szerződések és az uniós jog összefüggéseit négy szempont mentén vizsgálja. Az alapkérdés eszerint az, hogy van-e kapcsolat a tagállami megállapodás és az uniós jogi célkitűzések között; mikor kötötték a megállapodást; melyek a részes államok (csak EU-tagállamok, vagy ezen kívüli alanyok is); és milyen jogi hatásai lehetnek az adott megállapodásnak. A tagállamok egyezményeinek nagy része az uniós jogtól független, azonban kisebb számban találunk példákat olyan nemzetközi megállapodásokra, amelyek az uniós jog felhatalmazása alapján, részben vagy egészben uniós tárgykörbe eső területeket szabályoznak. Az időfaktor szempontjából annak van jelentősége, hogy az egyezményt a tagállam csatlakozását megelőzően, vagy azt követően fogadták el. E tekintetben lényeges elsősorban a csatlakozási okmány, amelynek kifejezett célja a tagságból fakadó és a nemzetközi jogi kötelezettségek közötti koherencia megteremtése, és ennek érdekében az utóbbi bővítések során már részletes szabályokat tartalmaztak az új tagállamok egyezményeit érintően.<sup>8</sup> A csatlakozási okmány részletezi, hogy az új tagállamnak a tagságból fakadó kötelezettségekkel milyen módon kell összhangba hoznia a korábbi szerződése alapján fennálló nemzetközi jogi kapcsolatrendszerét, például rendeznie kell azon egyezményekben fennálló pozícióját, melynek az Unió és/vagy a tagállamok is részesei, vagy az új tagállamok felmondási kötelezettségét is meghatározzák.<sup>9</sup> Alapszerződési szempontból

<sup>7</sup> EUMSZ 218. cikk (11) bek. első mondat szerinti eljárás.

<sup>8</sup> A 2004 előtti bővítések során a tagállamok egyezményeinek sorsát elsősorban az alapszerződési szabályokra bízta, ezen túlmenően a csatlakozási okmányok tartalmaztak esetleges derogációkat. 2004 óta a tagállami kötelezettségek részletesebben kidolgozottak a csatlakozási okmányban.

<sup>9</sup> Lásd pl. Magyarország csatlakozása esetében a csatlakozási okmány rendelkezéseit. Ez a korábbi gyakorlathoz képest egyrészt kifejezetten kimondta, hogy a csatlakozás időpontjával az új tagállamok felmondják valamennyi, harmadik országgal kötött szabadkereskedelmi megállapodásukat (kifejezetten nevesítve a Közép-európai Szabadkereskedelmi Megállapodást). Másrészt voltaképpen szó szerint reprodukálták a szövegében az EUMSZ 351. cikkét, és végül külön kihangsúlyozták az új tagállamok felmondási kötelezettségét, ha az érintett egyezmény csatlakozásra tekintet-

nézve a koherencia kérdése az EUMSz 351. cikkben csapódik le, amelyet a kötet is részleteiben elemez (94–113. o.). Hangsúlyozni kell azonban, hogy e klauzula célja nemcsak önmagában a koherencia megteremtésére, hanem célja az is – a *pacta sunt servanda* elv alapján –, hogy a harmadik államok helyzetét is tisztázza.<sup>10</sup> Ebben a tekintetben a tagállami kötelezettség lényeges mozzanata a felmondási kötelezettség, amely voltaképpen egy „hidat” képez az alapszerződésből fakadó kötelezettségek és nemzetközi szerződési jog szabályai – mindenek előtt a Bécsi Egyezmény – között azokban az esetekben, ha a tagállami megállapodás fenntartása nem hozható összhangba a tagállam uniós jogból fakadó kötelezettségeivel.

A kötet szintén alaposan elemzi azokat a helyzeteket, amikor a tagállamok kifejezetten az uniós jog felhatalmazása alapján tarthatnak fenn olyan egyezményeket, amelyek formálisan az uniós jogból fakadó kötelezettségeikkel egyébként nem lennének összhangban. Ennek pregnáns példáját szolgáltatják a tagállamok harmadik államokkal kötött kétoldalú beruházási egyezményei, amelyek uniós kizárólagos hatáskörbe eső kérdéseket is szabályoznak, azonban fenntartásukat átmenetileg uniós jogi aktus<sup>11</sup> teszi lehetővé. Más megközelítésben azt mondhatjuk, hogy ezekben az esetekben vitathatatlanul fennáll az uniós hatáskör, viszont azt technikai-eljárás okok miatt az Unió nem tudja gyakorolni, ti. egyelőre nem képes felváltani a tagállamok hozzávetőleg 1200 kétoldalú beruházási egyezményét.<sup>12</sup> Viszont ez a példa is megerősíti a kötet címében jelzett dinamikát, ugyanis az Unió már véglegesített egyezményeket, vagy intenzíven tárgyal egyezmények megkötéséről több állammal, tehát a tagállamok egyezményeinek sorsa folyamatosan változik és idővel az uniós egyezmények léphetnek a tagállami szerződések helyébe.

A nemzetközi jogi összefüggések körében végül a kötet az *uniós jog és a nemzetközi szokásjog* kapcsolatát elemzi. E kérdéskör érdemben viszonylag későn került az Európai Bíróság látóterébe. A korai bírósági attitűd alapvetően elutasító volt a szokásjogi szabályok alkalmazhatóságával kapcsolatban, de a későbbi gyakorlat is sok esetben inkább csak „diszítőelemként” (137. o.) hivatkozott a nemzetközi szokásjogi szabályokra. A kötet kimerítően elemzi a vonatkozó esetjogot, amely alapján jól látható, hogy az Európai Bíróság a mai napig nem képvisel markáns álláspontot abban a kérdésben, hogy van-e, lehet-e hatása – akár értelmezési kötelezettségen keresztül – a nemzetközi szokásjogi szabályoknak. Ezt a hazai vonatkozású Sólyom-ügy

tel történő kiigazítása nehézségekbe ütközött. Lásd a Cseh Köztársaság, az Észt Köztársaság, a Ciprusi Köztársaság, a Lett Köztársaság, a Litván Köztársaság, a Magyar Köztársaság, a Máltai Köztársaság, a Lengyel Köztársaság, a Szlovén Köztársaság és a Szlovák Köztársaság csatlakozásának feltételeiről, valamint az Európai Unió alapját képező szerződések kiigazításáról szóló okmány 6. cikk. Kihirdette: 2004. évi XXX. tv.

<sup>10</sup> Lényeges ebben a tekintetben az is, hogy a *pacta sunt servanda* mint a „nemzetközi jog tiszteletben tartása” az uniós külkapcsolati rendszer horizontális alapelve is, lásd EUSz 21. cikk (1) bek.

<sup>11</sup> Parlament és Tanács 1219/2012/EU rendelete (2012. december 12. ) a tagállamok és harmadik országok közötti kétoldalú beruházási megállapodások tekintetében átmeneti rendelkezések megállapításáról.

<sup>12</sup> Más megfogalmazásban a tagállamok a Lisszaboni Szerződés hatálybalépése előtt megkötött egyezményeik alapján létrejött jogviszonyokban az Unió helyett lépnek fel. Ezt a konstrukciót tehát a közös kereskedelempolitika területén korábbiakban már hatékonyan alkalmazott ún. *actio pro Communitate* mintájára egyfajta *actio pro Unionis*nak tekinthetjük.



(*Magyarország kontra Szlovákia*)<sup>13</sup> is alátámasztja, amely az ítélkezési gyakorlat legutóbbi fontosabb állomása volt. Az eset kontextusában a kötet – Várnay alapján<sup>14</sup> – arra a következtetésre jut, hogy a nemzetközi szokásjogi szabályok az alapszerződési szabályokkal szemben is élvezhetnek elsőbbséget (ti. a Solyom-ügyben az államfő különleges jogállására vonatkozó nemzetközi jogi szabályok az alapszerződés személyek szabad mozgására vonatkozó szabályaival szemben), azonban ez csak jogalkalmazási elsőbbséget jelent (145. o.), más szóval az uniós jog érvényesége nemzetközi jogi szokásjog alapján nem kérdőjelezhető meg.

4. A kötet harmadik gondolati egysége (*III. A nemzetközi szerződések működésében*) az Európai Unió külkapcsolati jogának olyan részterületeit emeli ki, amelyek egyfelől a megelőző fejezetekben felmerült általános, közjogi problémák „modellezéséhez” is szemléletes például szolgálhatnak, másrészt olyan időszerű kihívásokra is ráirányítják a figyelmet, amelyekkel napjainkban az uniós jogalkotó és a jogalkalmazó szembesül. A szerző első kiemelt területként a közös kereskedelempolitikát mutatja be, amelynek fejlődése és a Bíróság gyakorlatában a hatáskörrel összefüggésben kialakult dinamikus értelmezés önmagában is jól példázza azt az állandó mozgást, amelyre a kötet alapkonceptiója is utal. Nem kevésbé „mozgalmas” részterületet érint a következő fejezet, amely a tagállamok kétoldalú beruházási egyezményeinek uniós jogi összefüggéseit vizsgálja. Ezen egyezmények státusza kérdésessé vált azáltal, hogy a Lisszaboni Szerződés az Unió kizárólagos hatáskörét a közvetlen külföldi tőkebefektetésekre is kiterjesztette. Az ezt követő szakaszban a légiközlekedéshez kapcsolódó szerződések korábbi és jelen változásait, illetve aktuális kihívásait mutatja be a szerző. Az utóbbi téma a közös kereskedelempolitikával is közvetlen összefüggésben áll, hiszen az alapszerződés hatásköri rendszerében a közlekedést (is) érintő nemzetközi megállapodások a kereskedelempolitikától explicit módon elválasztott területnek számít.<sup>15</sup> Az előbbi három résztéma egyaránt az EU közösségi jellegű együttműködésére épülő külső tevékenységét érintik. Ezt követően a szerző áthelyezi a fókuszot a kül- és biztonságpolitikára, amely még ma is erősen magán hordozza a kormányközi együttműködés ismérveit, annak ellenére, hogy a Lisszaboni Szerződés a pillérek felszámolásával egységes külkapcsolati rendszer alapjait fektette le. A kül- és biztonságpolitika tehát – mintegy „belső pilléreként”<sup>16</sup> – megtartotta egyes sajátosságait és egyedi jellegét, amit a kötet ebben a szakaszban részleteiben vizsgál. Ezáltal láthatóvá teszi azt is, hogy ez a sok tekintetben „elszigetelt” külkapcsolati terület mennyiben hatott az Unió egészének alkotmányos fejlődésére. Végül e rész az eredményeket összefoglaló, szintetizáló jellegű fejezettel zárul.

<sup>13</sup> 2012. október 16-i *Magyarország kontra Szlovák Köztársaság* ítélet, C-364/10, ECLI:EU:C:2012:630.

<sup>14</sup> Lásd ehhez Várnay elemzéseit VÁRNAY ERNŐ: „Hungary versus Slovakia – EU Membership versus Sovereign Statehood” *Hungarian Yearbook of International Law and European Law* 2013, 2014. 123–144; VÁRNAY ERNŐ: „Az Európai Bíróság ítélete a Magyarország kontra Szlovákia ügyben: Solyom László uniós polgár és/vagy államfő?” *Jogesetek Magyarázata* 2013/4. 80–91.

<sup>15</sup> Vö. EUMSZ 207. cikk (5) bek.

<sup>16</sup> Lásd KAJTÁR GÁBOR: „A kettős pillérszerkezet megerősített kontúrjai a Lisszaboni Szerződés hatálybalépése után” *Európai Jog* 2010/4. 3–14.

5. Az előző ismertetésből is kitűnik, hogy a kötet a kitűzött célokat alapos és részletgazdag elemzéssel éri el: bemutatja az uniós külkapcsolatok szerződési rendszerének dinamikáját és igazolja, hogy szemben az egyes belső tevékenységek körében megtorpanni látszó alkotmányosodási folyamattal, az Unió külső tevékenysége egyre biztosabb közjogi-alkotmányos talajra kerül. E folyamatok azonban nem tekinthetők lezártak, a „szerződések dinamikája” ugyanis a jövőbe mutat. Ha csak a kötet megjelenése óta eltelt két-három év bírósági gyakorlatát tekintjük át, néhány fejlemény a kötet megállapításainak tükrében önbeteljesítő jóslatként is felfogható. Elegendő csak utalni a Bíróság 2/15-ös véleményére (EU-Szingapúr Szabadkereskedelmi Megállapodás),<sup>17</sup> amely többek között a kötetben is felvetett, a közvetlen befektetésekkel összefüggő egyes hatásköri bizonytalanságokat kísérelt meg tisztázni, vagy említhető a Bíróság szintén időközben közzétett döntése az *Achmea*-ügyben,<sup>18</sup> amely valószínűsíthetően a tagállamok között létrejött kétoldalú beruházási egyezmények sorsát végérvényesen megpecsételheti. A „tektonikus mozgások” sora ezzel még korántsem áll meg, jelenleg már körvonalazódni látszanak azok – a kötet kontextusában lényeges – kérdések, amelyekre várhatóan a Bíróság választ adhat a folyamatban lévő 1/17-es vélemény iránti eljárásban (EU-Kanada Átfogó Kereskedelmi Megállapodás).<sup>19</sup> Mindezek alapján biztosan kijelenthető, hogy Bartha Ildikó monográfiájára a témával foglalkozó olvasóközönség továbbra is időszerű forrásként támaszkodhat.

*Horváthy Balázs\**

GURBAI SÁNDOR: A GONDNOKSÁG ALÁ HELYEZETT SZEMÉLYEK VÁLASZTÓJOGA A NEMZETKÖZI JOG, AZ EURÓPAI REGIONÁLIS JOG ÉS A KOMPARATÍV KÖZJOG TÜKRÉBEN (BUDAPEST: PÁZMÁNY PRESS 2016) 333.

A 20. század második felétől átalakult a cselekvőképesség hagyományos fogalma abban az értelemben, hogy a vagyoni jogi ügyletek (a szerződés megkötésére vonatkozó képesség, végrendelezési képesség) mellett szerepet kaptak a korlátozásoknak a személyiséget érintő szempontjai. A cselekvőképesség fogalmának ilyen szélesebb felfogása mellett – a nemzetközi jog eredményeivel összhangban – a 21. században egyre nagyobb hangsúlyt kapott a jogirodalomban, hogy a cselekvőképesség minden embert egyformán megillet. A gondnokság alá helyezett személyek tekintetében különösen hangsúlyos azoknak a jogoknak e személyek által személyesen történő gyakorlása, amelyek szorosan a személyiséghez kapcsolhatók (például házasságkötés, egészségügyi önrendelkezési jog, választójog), és ahol nincs helye

<sup>17</sup> 2017. május 16-i vélemény, 2/15, ECLI:EU:C:2017:376.

<sup>18</sup> 2018. március 6-i *Szlovákia kontra Achmea BV ítélet*, C-284/16, ECLI:EU:C:2018:158.

<sup>19</sup> 1/17. sz. vélemény iránti eljárás (folyamatban).

\* Tudományos munkatárs, MTA TK Jogtudományi Intézet, 1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4.  
E-mail: horvathy.balazs@tk.mta.hu



törvényes képviselőnek. Ezzel összhangban jelentek meg azok a nézetek, amelyek a helyettes döntéshozataltól a támogatótt döntéshozatal irányába történő elmozdulás fontosságát hangsúlyozzák, a fogyatékosokkal élő személyeknek a társadalomba történő beilleszkedését hivatottak elősegíteni. A recenzió által bemutatandó írásmű ennek a folyamatnak a része.

Gurbai Sándor doktori értekezését tartja kezében az olvasó. A szerző a fogyatékosokkal élő személyek tekintetében irányadó magyar és nemzetközi vonatkozó irodalom mondhatni teljes feldolgozásával, az ENSZ, az Európai Unió, az Európa Tanács és az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet dokumentumainak áttekintésével elemzi a gondnokság alá helyezett személyek választójogának fejlődését és lehetséges további irányait.

Gurbai a gondnokság alá helyezett személyekről írva nemcsak hangsúlyozza az ENSZ Fogyatékosokkal élő személyek jogairól szóló Egyezménye (az Egyezmény angol nyelvű „UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities” címéből származó rövidítéssel: CRPD) szociális modell követelményét – amely a fogyatékosokkal élő személyre mint olyan jogalanyra tekint, aki képes a jogait az esetlegesen szükséges támogatások és ésszerű alkalmazkodások biztosításával személyesen gyakorolni –, hanem műve végig ezt a szemléletet közvetíti. A megközelítést már a bevezetés igazolja, amelyben megszólalnak maguk a gondnokság alá helyezett fogyatékosokkal élő személyek is. Az ő helyzetüket talán legjobban tükröző két mondatot érdemes szó szerint idézni: „Csak néztek rám és azt mondták: »Ezt a bíróság kizárta.«” Gurbai rámutat, hogy e személyek számára a választójog korlátozása az abból való teljes kizárással egyenértékű, lényegében azt jelenti, hogy nem vehetnek részt a társadalmi-politikai közéletben. A fogyatékosokkal élő személyek megélt tapasztalata azonban – ahogyan a szerző fogalmaz – a fogyatékosgátudomány területén, a jogalkotás és a jogalkalmazás számára sosem megkerülhető.

A szemlélet mellett azt is ki kell emelni, hogy a szerző pontos jogi fogalmakkal dolgozik, a precíz fogalom-alkotás mellett pedig a szöveg megfogalmazása szép és választékos. A könyv olvasmányos, érthető stílusa, áttekinthető szerkezete első olvasásra is élményt nyújt annak, aki kezébe veszi.

A CRPD nemcsak az emberi jogi modellt alapul vevő szemléletével hatja át Gurbai művének egészét, hanem a bevezetést követően a könyv egyes fejezeteinek felépítése is az Egyezményre mint alapkőre épül. A könyv ismertetését ezért erre a vezérfonalra érdemes felfűzni.

A bevezetőt követő „Distinkciókban” adott fogalmi elhatárolások előrevetítik a CRPD rendelkezéseinek központi szerepét. A szerző bemutatja az Egyezmény által felállított, a fogyatékosgátudomány paradigmaváltását jelző, az eddigi medikális szemlélettel szakító szociális és emberi jogi modellt. Ezzel kapcsolatban idézi a CRPD preambulumát, amely szerint „a fogyatékosgát, a fogyatékosgátal élő személyek és az attitűdbeli, illetve a környezeti akadályok kölcsönhatásának következménye, amely gátolja őket a társadalomban való teljes és hatékony, másokkal azonos alapon történő részvételben”. A fogyatékosgát definíciója tekintetében rámutat a CRPD 1. cikkére is, amely szintén hangsúlyozza a társadalmi környezetben előforduló akadályok szerepét a fogyatékosgát megjelenésében, a hosszan tartó fizikai,

mentális, intellektuális vagy érzékszervi, vagy egyéb károsodás jelenléte mellett. Az emberi jogi modellt a CRPD által kitűzött cél: „valamennyi emberi jog és alapvető szabadság teljes és egyenlő gyakorlásának előmozdítása, védelme és biztosítása valamennyi fogyatékossgal élő személy számára, és a velük született méltóság tiszteletben tartásának előmozdítása” testesíti meg. A fogalom-elhatárolások során a szerző a jogképesség és a cselekvőképesség kategóriáinak definiálását is a CRPD 12. cikkét szem előtt tartva adja meg, és az ENSZ Fogyatékossgal élő személyek jogainak Bizottsága (CRPD Bizottság) értelmezését is hangsúlyozza a cselekvőképességet korlátozó és kizáró gondnokság megítélése, valamint a támogatás hozzáférhetővé tétele kapcsán.

A könyv négy fő részből áll. Az első rész a téma nemzetközi jogi vetületét vizsgálja. A második rész az európai regionális jog keretei között, a harmadik rész pedig az Európai Unió és az Európa Tanács tagállamainak jogi szabályozásában végez elemzések. A negyedik rész, mintegy összegezve az előző fejezetek eredményeit, és *de lege ferenda* javaslatokat fogalmaz meg.

1. A nemzetközi jogról szóló első rész az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának elemzésével indul. A szerző a jogi kötőerővel nem bíró Nyilatkozat elemzésének szükségességét azzal indokolja, hogy ez a dokumentum mintegy szokásjogként funkcionál, és mintaként szolgált későbbi jogi instrumentumok számára. A dolgot az Nyilatkozat választójogra vonatkozó megfogalmazását idézi, amely szerint annak egyenlőnek, titkosnak és szabadnak kell lennie, valamint tisztességes választásokon kell megnyilvánulnia. Utal továbbá a hátrányos megkülönböztetést tiltó 2. cikk – az ENSZ Alapokmány zárt taxációjával szemben – példálózó felsorolására, amelynek az „egyéb tulajdonság”-ot jelző kategóriájába a fogyatékossgot is beleérti.

A Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányának (PPJNE) a közügyekben való részvételre és az általános és egyenlő választójogon alapuló választásra és választhatóságra, valamint közhivatali tisztség viselésére feljogosító 25. cikkével kapcsolatban Gurbai felhívja a figyelmet a PPJNE hátrányos megkülönböztetést tiltó 2. cikk 1. bekezdésében felsorolt védett tulajdonságokra, illetve arra, hogy a 25. cikk lehetőséget ad az általános választójog észszerű korlátozására. A szerző rámutat az ENSZ Emberi Jogi Bizottsága a PPJNE-hez fűzött 25. Általános Kommentárja kapcsán a PPJNE 25. cikke és a CRPD 29. cikke<sup>1</sup> között feszülő ellen-

<sup>1</sup> CRPD 29. cikk. A politikai életben és közéletben való részvétel. A részes államok másokkal azonos alapon garantálják a fogyatékossgal élő személyek számára politikai jogaik élvezetét, és vállalják, hogy *a)* biztosítják, hogy a fogyatékossgal élő személyek másokkal azonos alapon, hatékonyan és teljes körűen vehessenek részt a politikai életben és a közéletben, közvetlenül vagy szabadon választott képviselőikön keresztül, beleértve a fogyatékossgal élő személyek jogát és lehetőségét a szavazásra és választhatóságra, többek között: *(i)* annak biztosítása révén, hogy a szavazási eljárások, létesítmények és anyagok megfelelőek, hozzáférhetők és könnyen érthetők, *(ii)* azáltal, hogy védik a fogyatékossgal élő személyeknek azon jogát, hogy a választásokon és népszavazásokon megfélemlítés nélkül, titkosan szavazhassanak, és hogy szabadon megválaszthatók legyenek, hogy ténylegesen tisztséget, kormány szintű közhivatalt viselhessenek, és hogy szükség esetén lehetővé teszik a segítő és új technológiák igénybevételét, *(iii)* azáltal, hogy garantálják a fogyatékossgal élő személyek mint választók, szabad akaratnyilvánítását, továbbá e célból szükség esetén – saját kérésükre – lehetővé teszik, hogy a szavazás során egy általuk választott személy legyen segítségükre; *b)* azáltal, hogy aktívan támogatnak egy olyan környezetet, amelyben a fogyatékossgal

tétre. Előbbi dokumentum úgy fogalmaz, hogy a választójog, vagy a tisztségviseléshez való jog megtagadásának alapja lehet az alsó korhatár megállapítása mellett mentális alkalmatlanság (*established mental incapacity* – ez a fogalom a gyakorlatban lefedi mind a megállapított intellektuális fogyatékoságot, autizmust, mind pedig a pszichoszociális fogyatékoságot) is, ami arra enged következtetni, hogy a PPJNE nem kívánja biztosítani a választójogot minden fogyatékosággal élő ember számára. A CRPD idézett rendelkezése viszont nem teszi lehetővé a fogyatékoság alapján történő választójog-megvonást.

E fejezet CRPD elemzésére vonatkozó része ismerteti az Egyezmény megszületésének folyamatát, rámutatva a választójogi szabályozás tekintetében az egyes szövegtervezetek különbségére, a Munkacsoport által tett előkészítő munkálatoktól (*travaux préparatoires*) kezdődően az Egyezménynek az ENSZ Közgyűlése által 2006. december 13-án történt elfogadásáig. A szerző a CRPD választójoggal foglalkozó 29. cikkével kapcsolatosan a CRPD Bizottság álláspontját is bemutatja, beleértve az egyes országok felülvizsgálata során tett Záró észrevételek ismertetését is. Külön ki kell emelni a sorból a CRPD Bizottság által Magyarországra vonatkozóan megfogalmazott aggodalmakat a helyettes döntéshozatal intézménye kapcsán, valamint az *Alaptörvény XXIII. cikkének* (6) bekezdésével<sup>2</sup> kapcsolatban, amelynek értelmében „nem rendelkezik választójoggal, akit [...] belátási képességének korlátozottsága miatt a bíróság a választójogból kizárt”.

A CRPD Bizottságnak a CRPD-hez fűzött Fakultatív Jegyzőkönyv által biztosított panaszmechanizmus keretében hozott döntései közül az értekezés a magyar vonatkozású, Bujdosó Zsolt és öt társa által indított ügygel foglalkozik részletesebben. A panasz arra irányult, hogy az intellektuális fogyatékosággal élő, a beadvány benyújtásakor a cselekvőképességet korlátozó vagy kizáró gondnokság alatt álló panaszosok nem vehettek részt 2010-ben a magyarországi országgyűlési és önkormányzati választásokon. A Bizottság megállapította, hogy *Magyarország Alaptörvényének XXIII. cikk* (6) bekezdése, valamint a Záró és vegyes rendelkezései 24. (2) bekezdése<sup>3</sup> a CRPD 29. cikkének sérelmét jelenti.

A CRPD Bizottság Általános Kommentárjai közül az 1. számú Általános Kommentár foglalkozott az értekezés témája szempontjából kulcsfontosságú, a CRPD-nek a cselekvőképességre vonatkozó 12. cikkével. Az 1. számú Általános

élő személyek ténylegesen és teljes körűen, hátrányos megkülönböztetés nélkül, másokkal azonos alapon vehetnek részt a közügyek irányításában, és hogy ösztönzik a közügyekben való részvételüket, beleértve: (i) részvételüket az ország közéletével és politikai életével foglalkozó nem kormányzati szervezetek és egyesületek munkájában, valamint a politikai pártok tevékenységében és igazgatásában, (ii) a fogyatékosággal élő személyek szervezeteinek alakítását és az azokhoz történő csatlakozást, azzal a céllal, hogy nemzetközi, nemzeti, regionális és helyi szinten képviseljék a fogyatékosággal élő személyeket.

<sup>2</sup> „Nem rendelkezik választójoggal az, akit bűncselekmény elkövetése vagy belátási képességének korlátozottsága miatt a bíróság a választójogból kizárt. Nem választható az Európai Unió más tagállamának magyarországi lakóhellyel rendelkező állampolgára, ha az állampolgársága szerinti állam jogszabálya, bírósági vagy hatósági döntése alapján hazájában kizárták e jog gyakorlásából.”

<sup>3</sup> „Aki az Alaptörvény hatálybalépésekor jogerős ítélet alapján a cselekvőképességét korlátozó vagy kizáró gondnokság alatt áll, nem rendelkezik választójoggal a gondnokság megszüntetéséig, vagy amíg választójogának fennálltát a bíróság meg nem állapítja.”

Kommentár elemzése kapcsán a szerző rámutat a támogatott döntéshozatal jelentőségére általában is, és külön hangsúlyozva annak választójogi aspektusát: a fogyatékkal élő személyek cselekvőképességének a politikai és közéletben történő elismerésének fontosságát, számukra a titkos szavazás, választás és népszavazás során a részvétel elősegítésének, valamint választhatóságuknak, közhivatal-viselésüknek biztosítását.

E részben még az ENSZ Emberi Jogi Főbiztosa és Hivatalának a téma szempontjából releváns néhány dokumentumának elemzésére is sor kerül. Az ENSZ Emberi Jogi Tanácsa számára készített jelentést a szerző ismét a CRPD-hez viszonyítva helyezi el időben. Külön kiemeli jelentőségét az Egyezmény vonatkozásában az, hogy annak megszületését követő alig több mint egy hónappal később készült és az Egyezménynek a törvény előtti egyenlőségre, a választójogra, és az oktatásra vonatkozó cikkeire<sup>4</sup> reflektál. A CRPD 29. cikkére vonatkozóan még két tematikus tanulmány kerül bemutatásra: a 2008-ban készült tanulmány a CRPD ratifikációjához és hatékony implementációjához szükséges lépéseket vizsgálta, és különösen az egyenlőség és a hátrányos megkülönböztetés alóli mentességre vonatkozó 5. cikk, valamint a törvény előtti egyenlőségre vonatkozó 12. cikk tekintetében tett észrevételeket, csak áttételesen hivatkozott a 29. cikkre. A 2011-ben készült másik tanulmány kifejezetten a CRPD-nek a politikai és közéletben való részvételről szóló 29. cikkével foglalkozott, hangsúlyozva, hogy a fogyatékkal élő személyek a választójog gyakorlása által az egyéni autonómiájukat érvényesítik.

2. Az európai regionális jog fejlődését bemutató második rész az Európa Tanács releváns jogi dokumentumait elemzi. Az Emberi Jogok Európai Bíróságának (EJEB) esetjogából a szerző a *Kiss kontra Magyarország* ügyet tárgyalja részletesen, rámutatva arra, hogy a döntéskor a CRPD Bizottság még nem közölt álláspontot a CRPD választójogra vonatkozó 29. cikkével kapcsolatban. Mindazonáltal, az EJEB az ítélet meghozatala során tekintettel volt a CRPD rendelkezéseire, de, amint erre Gurbai rámutat, ennek értelmezésére nem ez a testület hivatott. A bíróság megállapította, hogy

„a választójog különbségtétel nélküli megvonása, egyéniesített bírói értékelés nélkül, pusztán olyan mentális fogyatékoság miatt, amely a cselekvőképességet korlátozó gondnokság elrendelését szükségessé teszi, nem tekinthető összeegyeztethetőnek a választójog korlátozásának törvényes alapjaival, így sérült az Egyezmény Első kiegészítő jegyzőkönyvének 3. cikke”.<sup>5</sup>

Az Európa Tanács Miniszteri Bizottságának ajánlásait a szerző oly módon vizsgálja, hogy azokat – a CRPD elfogadásának időpontjához képest – időbeli keletkezésük szerint elhelyezve, az adott időszak gondnoksági szabályaira tekintettel értékeli.

<sup>4</sup> CRPD 12., 29. és 24. cikk.

<sup>5</sup> Gurbai idézi a *Kiss Alajos kontra Magyarország* ügy 44. bek.-t a könyv 91. oldalán. A dokumentum magyar fordítása letölthető az alábbi linken: `hudoc.echr.coe.int/eng#{"languageisocode":["HUN"],"appno":["38832/06"],"documentcollectionid2":["CHAMBER"],"itemid":["001-170988"]}`.

Az ajánlások közül az R(2006)5 számú ajánlás elfogadására ugyanannak az évnek (2006) áprilisában került sor, amely év decemberében az ENSZ Közgyűlése elfogadta a CRPD-t. Az ajánlás ismertetése során Gurbai rámutat, hogy az figyelembe vette a CRPD 29. cikkre vonatkozó tervezetét. A CM/Rec(2011)14. számú ajánlást pedig már úgy ismerteti, hogy az teljes egészében a CRPD-re épült.

A részletes és alapos európai regionális kitekintésben az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlésének két határozata is megjelenik. Ezek közül az egyiknek, a 2009-ben elfogadott 1642(2009) számú határozatnak üzenete a CRPD 12. cikkének szem előtt tartásával az, hogy a helyettes döntéshozatal intézményétől a támogatott döntéshozatal irányába történjen elmozdulás.

Az értekezés az Európai Bizottság a Demokráciáért a Jog Révén (Velencei Bizottság) által készített, a választási ügyekkel kapcsolatos jó gyakorlatok kódexéről szóló iránymutatást és magyarázatot (190/2002. sz. vélemény) is elemzi, majd – az egyes szövegváltozatok, módosítási javaslatok részletes ismertetése útján – már a CRPD elfogadása után készült, 2010 októberében elfogadott Értelmező Nyilatkozatot keletkezés-történetébe ágyazottan mutatja be.

Az értekezés felhívja a figyelmet az Európa Tanács Emberi Jogi Biztosának releváns tevékenységére. Thomas Hammarberg, a második Emberi Jogi Biztos több vitaanyagot, álláspontot írt a fogyatékossgal élő személyek jogairól, melyekben a választójognak a gondnokság alá helyezéssel összefüggő megvonása is kritika tárgyát képezte. Utódja, Nils Muižnieks az Európai Tanács tagállamainak látogatásairól készült jelentésekben fejtette ki hasonló álláspontját.

Az Európai Tanács dokumentumainak elemzését követően az Európai Unió jogának vizsgálata következik. A fókuszpont ismét a CRPD, amely az első olyan emberi jogi egyezmény, amelyet az Európai Közösség aláírt és formálisan megerősített. A CRPD-nek így módon maga az Európai Unió is részese. Az értekezés az Európai Közösségek Egyezményéhez való csatlakozásának jogalapját is vizsgálja, megjelölve az Európai Közösséget létrehozó Szerződés hátrányos megkülönböztetés elleni küzdelemlről szóló 13. cikkét (az Európai Unió Működéséről szóló Szerződés (EUMSZ) 19. cikke) és a belső piac megteremtésére és működésére vonatkozó 95. cikkét (az EUMSZ 114. cikke).

A CRPD végrehajtására vonatkozó kihívásként értékeli és ismerteti az értekezés a Fogyatékossgügyi magas szintű csoport (*European Commission High Level Group on Disability*) jelentéseit, valamint a *European Foundation Centre* tanulmányát.

Az európai parlamenti és helyhatósági választások során az uniós polgárokat megillető jogokat az EUMSZ 20. és 22. cikke rögzíti. E rendelkezések ismertetése kapcsán a szerző rámutat arra, hogy azok valójában az uniós polgárok szabad mozgáshoz való jogának kiterjesztését jelentik, a politikai és közösségi életben való részvételi lehetőséget biztosítanak. Az európai parlamenti és helyhatósági választások kontextusában az Alapjogi Charta is említésre kerül, a választójogot tárgyaló rendelkezések mellett azoknak az általános rendelkezéseknek a felidézésével is, amelyek a Charta értelmezésére és alkalmazására, az egyes jogok – így a gondnokság alá helyezett személyek választójoga – korlátozása tekintetében irányadók. Gurbai a helyhatósági és az európai parlamenti választásokra vonatkozó euró-

pai uniós eszközökben foglalt részletszabályokat is ismerteti, középpontba helyezve a gondnokság alá helyezett személyek választójogának kérdését.

Az Európai Unió jogáról szóló fejezet vizsgálódásai a fentiekén túlmenően kiternek az Európai Unió Alapjogi Ügynökségének (FRA) a fogyatékossgal élő személyek jogaival kapcsolatos projektjeire, amelyek a CRPD 29. cikkének implementációját is érintik, valamint az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet (EBESZ) Demokratikus Intézmények és Emberi Jogi Hivatala által készített jelentésekre.

3. Az európai országok jogrendszerei körében tett közjogi összehasonlító jogi elemzést tartalmazó harmadik rész tekintettel van a cselekvőképesség magánjogi kategóriájára is. Ezzel összefüggésben a szerző a fejezetet bevezető mottóul egy magánjogásztól idéz, Székely László<sup>6</sup> szavait tolmácsolja:

„Számomra abszolút elképzelhető lenne [ha a választójog egyáltalán nem lenne korlátozható]. Vannak olyan országok, ahol a választójogot nem érinti a magánjogi értelemben vett cselekvőképesség vagy annak korlátozása, tehát én ezt is elképzelhetőnek tartom.”

Az Európa Tanács tagállamainak jogi szabályozását bemutató, az összehasonlító jogi módszerrel végzett elemzés a műnek talán legszeleesebb horizontú kutatómunkát felmutató fejezete.

Gurbai az egyes jogrendszerek tekintetében jogcsoportokat képezve<sup>7</sup> részletesen bemutatja az egyes országoknak a fogyatékossgal élő személyek – így az intellektuális fogyatékossgal, pszichoszociális fogyatékossgal és autizmussal élő személyek – választójogára vonatkozó szabályozását. A vizsgálat első szempontja minden esetben az, hogy az adott állam aláírta-e a CRPD-t, illetve eljutott-e az Egyezmény ratifikációjáig. Ezt követi az Alkotmány vizsgálata a hátrányos megkülönböztetésre vonatkozó tilalom és a választójogra vonatkozó szabályozás körében, majd annak feltárása, hogy az Alkotmány felhatalmazása alapján van-e lehetőség a választójog korlátozására törvénykezési szinten. A szerző megvizsgálja a cselekvőképesség polgári jogi szabálya és a választójog közötti összefüggést, figyelemmel arra, hogy a gondnokság alá helyezés mennyiben érinti a személy választójogát, azaz a kizáró vagy korlátozó gondnokság alá helyezéssel a választójog automatikus megvonása megtörténik-e, vagy a bíró egyéni mérlegelés alapján dönthet a választójog megvonásáról. Az elemzés szempontja kiterjed arra is, hogy a fogyatékossgal élő személyek, amennyiben választásra jogosultak, mennyiben kapnak

<sup>6</sup> Az értekezés mint az új Polgári Törvénykönyv előkészítését koordináló miniszteri biztossal készült interjúból idéz, aki 2013 szeptembere óta – és jelenleg is – az alapvető jogok biztosa.

<sup>7</sup> Az országcsoportok kialakítása részben a szerző által felhasznált összehasonlító alkotmányjogi művek, részben a szerző saját koncepciója alapján az alábbiak szerint alakul: az angolszász jogrendszer államai, a kontinentális jogrendszer államai, a német jogrendszer jellegű országok, a latin és német jogrendszer által befolyásolt országok, a skandináv országok, a volt szocialista országok, a Baltikum országai, a jugoszláv utódállamok, a volt szocialista Balkán államok a jugoszláv utódállamok kivételével, a szovjet utódállamok a Baltikum kivételével, a Balkán államok a volt szocialista országok kivételével, az angolszász és a kontinentális jogrendszer által befolyásolt államok.



a szavazófülkében segítséget a választások lebonyolításakor, illetve igényt tarthatnak-e arra, hogy egy velük bizalmi kapcsolatban álló személy a segítségükre legyen.

A szerző az egyes államok jogrendszerének ismertetését követően összehasonlító elemzésben fogalmazza meg következtetéseit. Áttekintést ad arról, hogy mely országok ratifikálták a CRPD-t, és megvizsgálja, hogy van-e összefüggés a ratifikáció hiánya és az egyes államok jogrendszerében a gondnokság alá helyezett személyek választójogának esetleges megvonhatósága között. Ennek kapcsán a kutatás nem állapított meg kapcsolatot. Az azonban kimutatható, hogy az értekezés témája szempontjából releváns, a CRPD 12. és 29. cikke tekintetében tett fenntartás vagy értelmező nyilatkozat és az adott állam jogrendszerében a gondnokság alá helyezett személyek választójogának megvonhatósága között már megállapítható ilyen összefüggés.

A kutatómunka választ keres arra is, hogy a személy cselekvőképességének megvonása és választójogának elvesztése miként kapcsolódik össze. Egyes országok esetében automatikus az összefonódás (akár az Alkotmány, akár törvényi rendelkezés előírása alapján), más esetekben a választójog megvonására egyedi bírói mérlegelés alapján kerül sor, de ez is általában együtt jár a cselekvőképesség megkérdőjelezésével. Az értekezés a tagállamok jogrendszerének beható vizsgálata alapján szemléltető grafikonokat is tartalmazó összegző megállapításokat tesz ebben a tekintetben. A vizsgálat kitér arra is, hogy mely országokban történt jogi reform a CRPD hatálybalépését követően, és részletesen bemutatja, hogy a fogyatékossgal élő személyek számára az egyes országok a szavazatleadás helyszínén hogyan nyújtanak segítséget, lehetőség van-e segítő igénybevételére.

4. Az értekezés negyedik része azokra a kérdésekre keresi a választ, amelyeket az előző fejezetek vizsgálódásainak eredménye felvet. Az elemzés kiindulópontjaként a szerző rámutat arra, hogy a választójog – a magánjogi területről példaként idézett házasságkötéshez hasonlóan – a legszemélyesebb jognyilatkozatok egyike. A választójog gyakorlása ily módon nem ruházható át másra, a gondnok általi választójoggyakorlás nem is jellemzi az európai országok gyakorlatát. Megjegyzi a szerző, hogy ugyanakkor a gyermekek választójogának a törvényes képviselőjük általi gyakorolhatósága felmerült Magyarországon az *Alaptörvény* szövegezése során.

A szerző a racionális és irracionális gondolkodás, valamint az intelligencia viszonyára vonatkozó elméletek, kutatások és publikációk áttekintésével megcáfolja azt a közhitelmet, amely szerint az intellektuális fogyatékossgal, pszichoszociális fogyatékossgal és autizmussal élő emberek irracionális döntéseket hoznának a szavazófülkében. Hasonlóan nem lát összefüggést azzal, hogy körükben nagyobb arányban kerülhetne sor csalásalapú választásra, befolyásolásra. Gurbai arra a következtetésre jut, hogy

„mégsem helyénvaló a választójog megvonása egyetlen fogyatékossgal élő személytől sem, amennyiben erre a fogyatékossgukkal összefüggésben kerül sor”, a [választási képesség mérése] „csakis fogyatékossg-neutrálisan képzelhető el”, „ez azt jelenti, hogy sem fogyatékossg, sem cselekvőképességi státusz, sem az intézményi/kórházi elhelyezés nem lehet alapja a választási teszt alkalmazásának”.

A szerző értekezésének zárásában visszatér könyvének már a bevezetőjében is felidézett karkai gondolat, amely szerint a vidékről jött ember sohasem nyer bebocsátást a törvény kapuján: vajon nem ez lesz-e a sorsa a gondnokság alá helyezett személyek választójogáért folytatott küzdelmének?

A kérdésben rejlő hiábavalóság gondolatára a recenzió írója nem tud választ adni. Meggyőződése azonban, hogy az intellektuális fogyatékossgal, pszichoszociális fogyatékossgal vagy autizmussal élő és gondnokság alá helyezett személyek választójogáért folytatott küzdelem mégsem lehet olyan reménytelen, mint Franz Kafka *Per* című regényében a főhős, Josef K. számára „A dómban” című fejezetben elbeszélte – és az ő sorsát valóban előrevetítő – történet, arról, hogy a törvények kapujában álló ő soha nem enged bebocsátást a vidékről jött ember számára nyitva álló kapun. Ehhez a nem hiábavaló küzdelemhez nagyban hozzájárult Gurbai „A gondnokság alá helyezett személyek választójoga a nemzetközi jog, az európai regionális jog és a komparatív közjog tükrében” címmel megírt doktori értekezése.

A fogyatékossgtudomány olyan szakértőjének könyvét tartjuk kezünkben, akinek a téma iránti elköteleződése, és ezt az elköteleződést tükröző munkássága mind Magyarországon, mind nemzetközileg elismert, és példaértékű. Az értekezés térszerű, érthető hangvétele, kutatási eredményeinek megalapozottsága, a vonatkozó nemzetközi és európai instrumentumok, valamint a jogirodalom átfogó ismeretében megírt állásfoglalásai hasznos adalékkul szolgálnak a téma iránt érdeklődőknek, elméleti és gyakorlati szakembereknek egyaránt.

*Izso Krisztina\**

SZEIBERT ORSOLYA (SZERK.): WEISS EMILIA CSALÁDJOGI ÉS ÖRÖKLÉSI JOGI KODIFIKÁCIÓS TANULMÁNYAI (BUDAPEST: ELTE EÖTVÖS KIADÓ 2017) 403.

*„Az életem nem tud a jog túllépni és nem is azt hiszem, hogy az a feladata. Meg kell találni a megfelelő határokat. De az, hogy túllépjem, becsukjuk a szemünket és azt mondjuk, hogy ez nemlétezik (...) én nem értek ezzel egyet. Az, hogy hol legyen a határ, azon, azon lehet gondolkodni, hogy meddig menjünk el [...]”*

*Weiss Emilia*

Előre kell bocsátanunk, hogy ez egy rendhagyó recenzió. Maga a kötet, amelyről készült, olyan tanulmányok gyűjteménye, amelyek egy több éve lezárult kodifikációs folyamat során készültek. E kodifikációs folyamatnak az eredménye már öt éve szolgál a jogalkalmazás számára fő irányzékul a polgári jogi jogviszonyokban felmerülő jogviták, jogi kérdések elbírálása, megválaszolása során. Egy ilyen külön-

\* Jogász főreferens, Alapvető Jogok Biztosának Hivatala, 1051 Budapest, Nádor u. 22.  
E-mail: [Izso.Krisztina@ajbh.hu](mailto:Izso.Krisztina@ajbh.hu)

leges helyzetben a recenzió írója akaratlanul is felteszi magának a kérdést: hogyan lehet akár csak ismertető típusú – nemhogy bíráló szellemű – kritikát írni egy olyan műről, amelynek jelentős tartalma már törvényerőre emelkedett?

1. A kötet alapvető értéke mégis éppen abban rejlik, hogy a jogirodalomban a maga nemében páratlan módon, olyan tanulmányokat sorakoztat fel, amelyek 1999 és 2013 között végigkísérték a családjog, illetve az öröklési jog kodifikációjának főbb állomásait. A tanulmányok kodifikációtörténeti értékét csak növeli, hogy szerzőjük nemcsak tagja, de egyben vezetője is volt annak a két munkacsoportnak, amely a Ptk. Családjogi Könyvének és Öröklési Jogi Könyvének koncepcióját kialakította. Weiss Emilia professor emeritus emellett kezdettől tagja volt a legfőbb kodifikációs szakmai grémiumnak, a Polgári Jogi Kodifikációs Szerkesztőbizottságnak is. Kétségtelen, hogy a polgári jog más jeles elméleti és gyakorlati művelőihez hasonlóan, akiknek alkalmuk volt részt vállalni az *1959. évi IV. tv.-t*, a (rég) Ptk.-t, felváltó (új) *Polgári Törvénykönyv* megalkotásában, Weiss Emilia professzorasszony életének, szakmai munkásságának is egyik kiemelkedő állomását jelentette az az 1998-ban útjára indult közel másfél évtizedes kodifikációs munka, amely a *Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. tv.* 2014. március 15-én történő hatálybalépésével zárult le.

A könyv legfőbb érdeme azonban e jogtörténeti jelentőségű forrásanyagok összegyűjtése mellett mégis az, hogy e tanulmányok egy kötetben való megjelentetésével a szerkesztő emléket állított a 20. század második felének egyik legjelesebb és legsokoldalúbb, habár saját szakterületén kívül a legfiatalabb jogászgenerációk számára kevésbé ismert, polgári jogász professzorának. Habár maguk a tanulmányok Weiss Emilia professzorasszony szakmai tevékenységének csak egy állomását mutatják be, és kizárólag a családjog és az öröklési jog területén születtek, ez a kötet talán mégis megfelelő segédanyagul szolgálhat nemcsak a kodifikációtörténet iránt érdeklő olvasók számára, de azok számára is, akik egy kifejezetten gazdag tudományos munkásságot hátrahagyó és rendkívül tartalmas szakmai életutat bejáró tudós-tanár életművével kívánnak megismerkedni.

Weiss Emilia annak a jogász generációnak egyik utolsó tagja volt, akik hídként szolgáltak az 1945 előtti és az 1989 utáni jogi hagyományok között. 1927. július 21-én született Budapesten, egyetemi tanulmányait 1945 és 1950 között végezte, az akkori Pázmány Péter (ma Eötvös Loránd) Tudományegyetem Jog- és Államtudományi (ma Állam- és Jogtudományi) Karán, egy rendkívül bizonytalan és változástól terhes korban. 2009-ben az ELTE 375. születésnapjára készült Tudosporthék sorozat keretében, amelyben az ELTE meghatározó professzorai idézték fel pályájuk állomásait, Vékás Lajos professor emeritus akadémikus beszélgetett Weiss professzorasszonnyal az ELTE-n eltöltött korszakos pályafutásáról.<sup>1</sup> Ebben az interjúban Weiss Emilia megemlékezett azokról a tanáiról, akik a számára legkedvesebb tárgyakat oktatták: Nizsalovszky Endréről és Szász Istvánról, a magánjog professzorairól, Marton Gézaról a római jog professzoráról, Kuncz Ödönről a kereskedelmi jog professzoráról és Eckhart Ferencről a jogtörténet professzoráról: „Ők nagyon aktívan részt vettek az egyetemi életben is. Akkor még az volt a jellemző, hogy a profesz-

<sup>1</sup> [youtube.com/watch?v=OI-TVUQqM7c](https://www.youtube.com/watch?v=OI-TVUQqM7c)

szorok minden nap benn voltak. Közvetlenebb kapcsolatban voltak azokkal a hallgatókkal, akik erre igényt tartottak.” Ezek a mesterek, akik útnak indították Weiss Emiliát a pályáján, a mai fiatal jogászok számára már csak a jogtörténet lapjairól ismertek.

2. Weiss professzorasszony több mint hat évtizeden át oktatott az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara Polgári Jogi Tanszékén (előbb gyakornokként majd 1952-től tanársegédként, 1959-től adjunktusként, 1967-től docensként, 1979 decemberéig egyetemi tanárként, majd professor emeritusként). A polgári jog valamennyi területét oktatta. Hallgatóként és kezdő oktatóként végig Nizsalovszky Endre (1894–1976), a magyar magánjog múlt századi egyik legjelesebb művelője mellett dolgozott, egészen Nizsalovszky professzor nyugdíjaztatásáig. Oktatási tevékenységét egy olyan korszakban kezdte, amikor a jog annyira „száműzött terület volt”, hogy a Kar akkori dékánja „a pályaválasztási időszakban fiatalabb oktatókat küldött vidéki középiskolákba agitálni, hogy válasszák többen a jogot”. A hosszú oktatói életútja során tapasztalt változásokat és az ezzel kapcsolatos gondolatait egy vele készült interjúban így foglalta össze:

„Amikor én az első évfolyamomat tanítottam, három tanulmányi csoport volt egy évfolyamon, azaz 60–65 ember, most pedig húszon felüli tanulmányi csoport van. Fokozatosan nagyon erősen megnövekedett a hallgatóknak a száma. Aztán jött még az esti tagozat, a levelező tagozat, ez még növelte a számot. [...] És minél tömegesebb egy oktatás, a nívó is annál lejjebb megy, ez szükségszerű. Nem mindegy, hogy nyolcvan vagy ötszáz ember van valahol. Ugyanakkor egyetértek azzal, hogy ha valaki megengedheti magának, akkor tanuljon tovább, hiszen minél több képzett ember van egy országban, annál jobb. És akkor már képezze magát olyan tárgyban, amire szükség is van.”<sup>2</sup>

A kandidátusi fokozatot 1966-ban „A szerződés érvénytelensége a polgári jogban”<sup>3</sup> című, a mai napig a polgári jogászok számára alapirodalomként szolgáló kandidátusi értekezésével, az állam- és jogtudományok doktora fokozatot 1979-ben „A túlélő házastárs öröklési jogi jogállása – történeti kialakulásában és fejlődési tendenciáiban”<sup>4</sup> című doktori értekezésével szerezte meg. Kandidátusi disszertációjának megvédése után a Polgári Jogi Tanszék akkori vezetőjének, Világhy Miklósnak a kérésére vállalta el Weiss Emilia a családjog oktatását, ami önálló főtárgya lett, amit azután évtizedeken át ő adott elő. Emellett hosszabb időn át Weiss Emilia volt a polgári jog keretében oktatott öröklési jog tantárgy előadója s így felelőse is. Nemzetközi elismertségéről tanúskodik, hogy több európai és nemzetközi családjogi szervezet munkájában is részt vett, többek között a regensburgi szervezésű *Symposium für Europäisches Familienrecht* konferenciáin, a Brühlben kétévenként megrendezésre

<sup>2</sup> [elte.hu/content/tizenot-evig-dolgoztunk-az-uj-polgari-torvenykonyvon.t.7008](http://elte.hu/content/tizenot-evig-dolgoztunk-az-uj-polgari-torvenykonyvon.t.7008)

<sup>3</sup> Könyv formátumban megjelent: WEISS Emilia: *A szerződés érvénytelensége a polgári jogban* (Budapest: KJK 1969).

<sup>4</sup> Könyv formátumban megjelent WEISS Emilia: *A túlélő házastárs öröklési jogi jogállása történeti kialakulásában és fejlődési tendenciáiban* (Budapest: Akadémiai Kiadó 1984).

kerülő *Deutscher Familiengerichtstag* munkájában és tagja volt az *International Society of Family Law* (ISFL)-nak és a *Commission on European Family Law* (CEFL)-nek is. Ez utóbbiban megalakulásától fogva hosszú ideig Weiss Emilia volt Magyarország képviselője.

Weiss Emilia utolsó előadását halála előtt pár hónappal 2014. április 11-én tartotta tudományos munkásságának utolsó ékköve, az új Polgári Törvénykönyv által az öröklési jog területén hozott módosításokról az ELTE Jogi Továbbképző Intézetében. Kiemelkedő oktatói és tudományos pályafutását mind az Eötvös Loránd Tudományegyetem, mind a Magyar Tudományos Akadémia a legmagasabb egyetemi, illetve akadémiai kitüntetéssel ismerte el. 2002-ben a Magyar Tudományos Akadémia az Eötvös József Koszorú, 2014-ben az Eötvös Loránd Tudományegyetem Szenátusa az Eötvös Gyűrű odaítélésével tisztelgett jogtudósként és jogtanárként elért eredményei előtt.

2014. március 15-én Weiss Emilia átvehette az új Polgári Törvénykönyv kodifikációjával összefüggő másfél évtizedes tevékenységének, valamint a határon túl is nagyra becsült, példaértékű tudományos munkássága elismeréseként a Magyar Érdemrend középkeresztje a csillaggal (polgári tagozat) kitüntetését. Az ezen alkalmából és a halála előtt vele készített, a személyiségét átütően érzékeltető, utolsó interjúban, így összegezte az elismeréssel kapcsolatos érzéseit:

„[Az] ember mindig örül, ha elismerik a munkáját. Most ehhez a legutóbbihoz sokan úgy gratuláltak, úgy hívtak fel, hogy hát ezért tényleg megdolgoztam. És én ezt így is érzem, hiszen tizenöt évig dolgoztunk az új Polgári Törvénykönyvön. Egyetlen kitüntetésre sem érzem azt, hogy csak az ölembe hullott vagy protekcióból kaptam volna, mert soha semmilyen irányba nem voltam így elkötelezve. Jól esik az, ha elismerik a munkámat. Ha az ember ennyi évet él és dolgozik, összegyűlik néhány ilyen kitüntetés.”<sup>5</sup>

3. *Családjog*. Habár Weiss Emilia tudományos munkássága távolról sem korlátozódott a családjog és az öröklési jog területére (amiről számos publikációja tanúskodik, emellett Magyarországon ő foglalkozott és publikált először európai összehasonlításban is a termelői felelősség témakörében<sup>6</sup>), mégis nemzetközi ismertségre és elismertségre a családjog területén elért tudományos eredményei révén jutott. A családjog és az öröklési jog témakörében magyar, német és angol nyelven is publikált.

A kodifikáció során felmerült legfontosabb, a családjogot és az öröklési jogot érintő kérdések, mintegy Weiss Emilia munkásságának zárköveként, pontról pontra nyomon követhetők a kötetben összegyűjtött tanulmányokban. Ezeket lehetetlen lenne a terjedelmi korlátokat is tekintetbe véve egyenként áttekinteni, ezért e recenzió megelégszik néhány jellegzetes kérdés áttekintésével.

3.1. *Családjog és polgári jog viszonya*. Köztudomású, hogy a 2013. évi V. tv. a korábban külön jogszabályban, az 1952. évi IV. tv.-ben szabályozott családjog anya-

<sup>5</sup> Lásd 2. ljt.

<sup>6</sup> Weiss Emilia: *Polgári jogi tanulmányok 3.: A termék előállítóját a fogyasztó irányában terhelő felelősség* (Budapest: ELTE ÁJK Polgári Jogi Tanszék 1973).

gát beépítette a törvénykönyvbe. A Kodifikációs Főbizottság 2000. június 1-jén meghozott határozatával döntött úgy,

„hogy – szemben a Családjogi törvény 1952-ben történt megalkotása óta eltelt közel ötven év további családjogi tárgyú jogalkotásával, joggyakorlatával és a jogtudományban is képviselt, legalábbis uralkodó felfogással, amelyek a családjogot önálló jogágnak tekintették – a családjog is a Polgári Törvénykönyvbe kerüljön, igaz, külön könyvben, szabályozásra” (107. o.).

A családjog önállósága mellett érvelő, viszont annak a Nizsalovszky Endre által még kívánatosnak tartott zártságát elítélő Weiss professzorasszony több tanulmányban is kitért az e nézet ellen felhozott hazai érvekre, többek között a Kecskés László és Lábady Tamás professorok által felsorakoztatott indokokra (139–141; 214–216. o.). Azonban

„[a] kérdésben hozott döntés ismert: az érvek és ellenérvek mérlegelésével a családjog szabályainak a Polgári Törvénykönyvbe való integrálása került elfogadásra azzal, hogy a Polgári Törvénykönyv Családjogi Könyvének élén a családi viszonyok sajátosságait figyelembe vevő önálló elvek is meghatározásra kerüljenek” (15. o.).

Ugyanakkor valóban nem lehet szó nélkül hagyni, hogy az első magyar Ptk. kodifikációs előmunkálatai során, habár a *Családjogi törvény és az 1959. évi IV. tv.* kodifikálása időrendben nagyon közel estek egymáshoz, fel sem merült, hogy a kész Családjogi törvényt a Ptk.-ba beillesszék és a két törvény külön tartása a Ptk. kodifikációja során – egy kérdéskör kivételével<sup>7</sup> – teljesen természetesnek tűnt. Ahogyan az a Magyar Népköztársaság Polgári Törvénykönyvének 1957-es tervezetében is olvasható:

„Nem tartalmazza azonban a törvénykönyv a régi magánjognak azt az anyagát, amely a szocialista polgári jogtól különvált és önállóvá lett: a családjogot, valamint a munkajogot. A családjogi viszonyok ugyanis elsősorban személyi viszonyokká váltak és amennyiben vagyoni viszonyokat is tartalmaznak, ezek nem mutatják az áruviszonyoknak a polgári jogra jellemző sajátosságait.”<sup>8</sup>

Hogy ezek az érvek elég erősek-e a bekövetkezett társadalmi és gazdasági változások ellenére is a családjog önálló jogági mivoltjának elfogadásához, vagy Kecskés Lászlónak van igaza, aki szerint a családjog klasszikus polgári jegyei annyira megsokasodtak, hogy a korábbi jogágazati tagozódás tarthatatlanná vált, ebben a kér-

<sup>7</sup> Az egy kérdéskör: „[A] Csjté-ből, az 1952. évi 23. törvényerejű rendeletből a Ptk.-ba kerültek át-  
emelésre a feltehetően a korábbi Gyámtörvényből a családjogban maradt személyi jogi rendelkezések, pontosabban a cselekvőképesség, a korlátozott cselekvőképesség, a cselekvőképeltenség és az ehhez kapcsolódó, a cselekvőképesség hiánya miatti gondnokság szabályai.” (14. o.)

<sup>8</sup> A Magyar Népköztársaság Polgári Törvénykönyve Tervezet (Budapest: Igazságügyminisztérium 1957) 110.



désben nem kell ebben az írásban határozottan állást foglalni. A családjog mindig is sajátos, elkülönült helyet foglalt el mind a polgári jogtudományon, mint a polgári jogi oktatáson belül. Ezen, feltehetően, legalábbis belátható ideig, nem fog változtatni az, hogy a családjog törzsanyaga külön törvényben, vagy egy közös polgári kódexbe beépítve kerül szabályozásra a jogrendszerben. A családjog az a terület a polgári jogon belül, amely a legközvetlenebb szálakkal kapcsolódik a legtöbb ember magánéletéhez. Ezt a jellemvonását és rendelkezéseinek az e jellemvonásból fakadó egyediségét és a polgári jog más területeitől elütő jellemvonásait a családjog nem fogja elveszteni akkor sem, ha az adásvételi szerződésre és a közkereseti társaságra vonatkozó szabályokkal egy kódexen belül jelennek meg ezek a rendelkezések.

3.2. *Családjogi alapelvek.* Habár a Ptk. a családjog anyagát beépítette a törvénykönyv szövegébe, azonban az integráció során gondoskodni kívántak a kodifikátorok „a családjogi viszonyok sajátosságainak megfelelő kifejezésre juttatásáról. Ennek egyik jele az, hogy a Családjogi Könyv sajátos, csak e viszonyokra vonatkozó alapelveket fogalmaz meg”.<sup>9</sup> Mindamellett, ahogyan arra maga Weiss Emilia is felhívja a figyelmet, „a családjog szabályainak a Polgári Törvénykönyvbe való beillesztése értelemszerűen azt is jelenti, hogy a polgári jognak a Polgári Törvénykönyv élén álló általános elvei a polgári jog valamennyi területén, így a családjog kérdéseiben is érvényesülni hivatottak” (16. o.). A Ptk. Családjogi Könyvének élén álló alapelvek tehát olyan többletalapelvek, amelyek „a családi viszonyok sajátosságainak a figyelembevételével kerültek ennek a könyvnek az élén kiemelésre”. Ezen alapelvekre (a házasság és a család védelmének elve, a gyermek érdeke védelmének elve, a házastársak egyenjogúságának elve, a méltányosság és a gyengébb fél védelmének elve) hárul tulajdonképpen az a feladat, hogy a családjog által szabályozott jogviszonyok eltérő természetét a polgári jog által szabályozott egyéb jogviszonyoktól kifejezésre juttassák és érzékeltessék. „[A] családjogot [...] olyan alapelvek is uralják, amelyek a polgári jog alapelveihez képest a családjogban egyediek.” (219. o.) Egyediek, vagyis „nem jellemzőek általában a polgári jogi viszonyokra.”<sup>10</sup> Az, hogy akárcsak az általános polgári jogi alapelvek, úgy a családjogi alapelvek köre sem zárt, általános álláspont. Hogy miért döntöttek éppen e négy alapelv szerepeltetése mellett a kodifikáció során, arra több érv is adható: nem kerültek külön szabályozásra a Családjogi Könyv élén azok az alapelvek, jóhiszeműség és tisztesség alapelve, joggal való visszaélés tilalma, amelyek habár kiemelkedő szerepük van egyes családjogi jogviszonyokban, azonban szerepeltetésük az ismétlés elkerülése miatt felesleges, sőt kerülendő is volt. Az elvek katalógusszerű felsorolása sem volt szükséges egy kódexszintű szabályozásban. Ugyanakkor kifejezetten Weiss Emilia álláspontját tükrözi az, hogy a Ptk. 4:1 § (2) bekezdése ma már azt is kimondja, hogy „[e] törvény [tehát nem csak a családjogi jogviszonyok során felmerült jogi kérdések rendezése során] alkalmazása során a családi és az egyéni érdek összhangját biztosítva kell eljárni” (111. o.). Az általános polgári jogi alapelvekkel összevetve az általános polgári jogi gondolkodásba talán legnehezebben beilleszthető alapelv

<sup>9</sup> VÉKÁS Lajos (szerk.): *A Polgári Törvénykönyv magyarázatokkal* (Budapest: CompLex 2013) 1086.

<sup>10</sup> Lásd VÉKÁS (9. lj.) 239.

a méltányosság és a gyengébb fél védelmének elve. Hogy a jogbiztonság mennyire tűri meg a méltányosság széles körű érvényesülését, az egy nagyon nehezen megválaszolható kérdés.

A gyengébb fél védelmének elve olyan jogágakban tekinthető természetesnek, például a fogyasztóvédelem és a munkajog, amelyek habár ápolnak a polgári joggal bizonyos kapcsolatokat, de a polgári jogra jellemző vonások erősen megkoptak már bennük. Az ilyen alapelvek szerepeltetése mögött az a gondolat áll, hogy a családi viszonyok rendezése során a jogalkalmazó rendkívül nehéz helyzetbe kerülhet akkor, amikor arra kényszerül, hogy beelásson, hogy feltárja a családi kapcsolatok mélyebb rétegeit. Ebben az esetben a jog betűjéhez való szigorú ragaszkodás habár jogszerű, de mégis az aktuális társadalmi felfogás szerint súlyosan erkölcstelen, más szóval méltánytalan eredményre vezethet. Ezért az alapelvek szerepeltetése emellett azt is kifejezésre kívánja juttatni, hogy „a családjogi jogvitákban a jogalkalmazónak törekednie kell a viták kulturált, lehetőség szerint minden félnek megbékélést hozó rendezésére”.<sup>11</sup> Az általános és speciális alapelvek viszonya kapcsán igazat lehet adni utólag is Weiss professzorasszonynak: az egyes alapelvek tekintetében a polgári jog és a családjog nem választhatók el élesen egymástól, és ezért léteznie kell átjárható utaknak a két jogág között. Ahogyan azzal az állítással is nehéz vitatkozni, hogy mindössze néhány alapelv közössége, különösen a speciális alapelvek figyelembevételével, a családjognak a polgári jogba való visszaintegrálását (még) nem tette volna indokolttá. Azonban kérdéses, hogy a családjognak a polgári jogba való visszaintegrálását, illetve a folyamat befejezését nem fogja-e mégis végső soron megakadályozni a speciális alapelvek szerepeltetése.

### 3.3. Házassági vagyoni jogi szerződés

„A Csjt. házassági vagyoni jogi szabályai olyan időben keletkeztek, amelyben a magánszemélyek tulajdona nagyban-egészben a személyi tulajdon akkor szokásos körére korlátozódott, és a még meglévő magántulajdonnak inkább a szűkítése, mint bővítése volt várható. Minden bizonnyal ennek is tulajdonítható a házassági vagyoni jog mindössze öt paragrafusban való szabályozása” (35. o.)

– a házassági vagyoni jogi szerződés kötésének tilalmával. Anélkül, hogy a törvény hivatalos indoklása ezt alátámasztaná, Weiss Emilia e megállapítása igazolható. Ugyan a Csjt. 1986. évi Novellája már újra lehetővé tette, hogy a házaspárok a szerződés megkötése útján eltérjenek a törvényes házassági vagyoni jog szabályaitól, azonban a szerződés esetleges tartalmi eleméről meglehetősen szűkszavúan rendelkezett. Hogy Kőrös Andrásnak, illetve Makai Katalinnak van-e igaza és valóban ez a szűkszavú szabályozás volt az oka annak, hogy a házassági vagyoni jogi szerződés nem vált túlzottan népszerű és keresett jogintézménnyé, azt nehéz megmondani. Az azonban elfogadható érvnek tűnik, hogy a házassági vagyoni jogi szerződés rendel-

<sup>11</sup> Lásd VÉKÁS (9. lj.) 241.

kezései azok, ahol a családjog sajátos rendelkezései a polgári jog hagyományos szabályaival, azon belül is a kötelmi joggal a legszorosabb kapcsolatba kerülnek. Habár

„[a] házassági vagyoni jogi szerződés jogintézménye a családjogi rendelkezések körében nyer szabályozást, de ez nem változtat azon, hogy jogi jellegét tekintve szerződés, ezért speciális szabályozás hiányában – természetesen – vonatkoznak rá a szerződésnek a kötelmi jogi szabályok között rögzített általános szabályai. A szerződési szabályok diszpozitív jellegéből következően a feleknek lehetőségük van mind az általános, mind a speciális rendelkezésektől eltérni, ha azt a törvény nem tiltja.”<sup>12</sup>

Ezt a szoros kapcsolatot a házassági vagyoni jogi szerződés jogintézménye és az általános kötelmi jog között Weiss Emilia sem tagadja. Azonban

„szólni kell emellett arról is – így Weiss professzorasszony –, hogy ha a családjognak éppen a házassági vagyoni jogi szabályai is azok, amelyek a polgári jog kérdéseire a legközelebb állnak, amelyek tekintetében eddig is igény volt a Ptk. szabályainak mögöttes alkalmazására, ezek a szabályok mégis a családi életviszonyok, a közösen kialakított családi életvitel sajátosságaira tekintettel csaknem valamilyeni jogrendszerben a más polgári jogi viszonyoktól eltérően szabályozottak. Áll ez elsősorban a házassági vagyoni jogi kérdéseinek a házastársak egymás közötti, belső viszonyát rendező szabályaira, de ha szűkebb körben is, kifelé harmadik személyek irányában fennálló vagyoni viszonyaira is.” (115. o.) „További kérdésként merül fel, hogy a rendeltetésében a kötelmi jogi szerződésektől, különösen a kereskedelmi forgalomra modellezett kötelmi jogi szerződésektől alapvetően eltérő házassági vagyoni jogi szerződésekre mennyiben lehetnek majd alkalmazhatóak, és mennyiben nem a szerződési jognak a Ptk. kötelmi jogi könyvében meghatározott általános szabályai. A házastársak egymás közötti, belső viszonyát szabályozó rendelkezések tekintetében minden bizonnyal szűkebb körben – bár a szerződéskötéskor fennálló akarathibák például itt is értékelésre kerülhetnek – amennyiben azonban a szerződések harmadik személyek, különösen a hitelezők érdekeit is érintik, minden bizonnyal tágabb körben. A kérdés a jövőben, különösen, ha a házassági vagyoni jogi szerződések kötése elterjedtebbé válik, behatóbb vizsgálatot igényel majd.” (126. o.)

Azt még nem lehet megmondani, hogy a különösen tartalmi vonatkozásokban részletesebb szabályozás magával hozza-e majd a házassági vagyoni jogi szerződések népszerűbbé válását. Ahogyan a kötelmi jog általános szabályai és a házassági vagyoni jogi szerződésekre vonatkozó Ptk.-beli rendelkezések viszonyát sem sikerült még elegendő megkötött majd megtámadt házassági vagyoni jogi szerződés és az azokhoz kapcsolódó elbírálandó és jogirodalmi vitákat is kiváltó jogvita híján megnyugtatóan tisztázni. Mindenesetre a két (egykor különálló) jogág egyik metszéspontján található jogintézmény jövőbeli magyarországi sorsának alakulására érdemes lenne a mostaninál fokozottabban figyelni.

<sup>12</sup> Lásd VÉKÁS (9. lj.) 279.

3.4. *Az élettársi kapcsolat családjogi hatásai.* A kodifikáció és az új Polgári Törvénykönyv elfogadása során az egyik legtöbb vitát kiváltó kérdés az élettársi kapcsolat megítélése volt. Családjogi viszonyként kezelendő-e az élettársi kapcsolat vagy sem? – az ellentétes oldalon álló szakemberek között ez volt az egyik legnehezebben feloldható feszültségpont. Végül a vitában a törvényhozó mondta ki, a Weiss professzorasszony álláspontjával ellenkező, végső szót. Az élettársi kapcsolat szabályozása hangsúlyozottan nem családjogi viszonyként, hanem kötelmi jogi viszonyként a szerződési jog különös része körében került rendezésre. Azonban „egyes családjogi joghatások mégis abban az esetben, ha az élettársak kapcsolatából közös gyermek született, a családjog szabályai körében [eredeti helyükön] maradhattak” (21. o.). Így jelenleg is az élettársak vonatkozásában az a különös „szabályozottsági helyzet” áll elő, hogy magának az élettársi kapcsolatnak a fogalmát („Élettársi kapcsolat áll fenn két olyan, házasságkötés nélkül közös háztartásban, érzelmi és gazdasági közösségben (a továbbiakban: életközösség) együtt élő személy között, akik közül egyiknek sem áll fenn mással házassági életközössége, bejegyzett élettársi életközössége vagy élettársi kapcsolata, és akik nem állnak egymással egyenesági rokonságban vagy testvéri kapcsolatban”), az élettársi kapcsolat joghatásai közül pedig az élettársi kapcsolat vagyoni joghatásait a Polgári Törvénykönyv Kötelmi Jogi Könyve szabályozza. Ezen kívül az élettársi vagyoni szerződést és az ezen szerződés hiányában érvényesülő törvényes házassági vagyoni rendszer szabályait, valamint az élettársak lakáshasználati jogának az élettársi kapcsolat megszűnése esetére szóló rendezését hasonlóképpen a Polgári Törvénykönyv Kötelmi Jogi Könyve tartalmazza. Azonban e legutóbbit már csak akkor, ha „[az] élettársak az élettársi jogviszony létrejöttékor vagy annak fennállása alatt a közösen használt lakás további használatát az életközösség megszűnése esetére előzetesen szerződéssel [rendezik]”. Amennyiben az élettársak lakáshasználati jogukat nem rendezik előzetesen szerződésben, tehát ha az élettársi viszony megszűnése esetén az élettársak lakáshasználati jogának rendezése bírói útra marad, akkor e rendezésre vonatkozó szabályokat már nem a Kötelmi Jogi Könyvben, hanem a Családjogi Könyv „Az élettársi kapcsolat családjogi hatásai” című Harmadik Részében kell keresni (akárcsak az élettársi tartásra vonatkozó szabályokat). E szabályoknak, amelyek habár tartalmukban lényegesen nem különböznek a Kodifikációs Szerkesztőbizottság által elfogadott koncepciótól, a Polgári Törvénykönyv két Könyvében történő elhelyezése polgári jogi vagy családjogi érvekkel nehezen támasztható alá. Legfeljebb és a legjobb esetben is csak jogpolitikai érveket lehet e megoldás magyarázatára felhozni. Weiss professzorasszony – kodifikációs tanulmányaiból is kiolvasható – álláspontjával egyetértve kijelenthető, hogy a jogalkotó az élettársak jogviszonyainak szabályozása során hibázott akkor, amikor az élettársi kapcsolat újraszabályozása során a változó társadalmi viszonyokat és szemléletet figyelmen kívül hagyta. Igaza volt abban Weiss Emiliának, hogy az életen a jog nem tud túllépni. A törvényhozó által választott megoldással szembeni legfőbb érvek:

„Átalakult, fejlődött a világ, ehhez kell alkalmazkodni. Mások lettek a családi viszonyok. [...] A tények ellen hiába hozunk szabályokat. Azelőtt ez nem létezett, régen

az volt a kérdés, jó erkölcsbe ütközik-e, ha valaki az élettársára hagyja a vagyont, az élettársi viszonyt meg úgy hívták, hogy vadházasság. A mai fiataloknak ez már neveltségesen hangzik, nem is hallottak róla. Ma ez egy természetes kapcsolat, és természetes az is, hogy az élettárs elismeri a gyereket.”<sup>13</sup>

Ennek a kodifikátorok többsége által is támogatott szemléletnek azonban nem sikerült a törvényhozáson túljutnia.

Mindemellett habár „[a] kodifikációs folyamat során hosszú ideig tartotta magát az az álláspont, amely szerint nemcsak a házasságot és a családot, hanem a családi kapcsolatokat kell védelemben részesíteni”.<sup>14</sup> Ez az álláspont, ellentétben az élettársi kapcsolat „szükséges szabályozási helyével”, végül már a Kodifikáció Főbizottság Javaslatában sem tükröződött.

„A Ptk. jelenleg első helyen a házasság és a család védelmének elvét szerepelteti, amely az *Alaptörvény* L. cikkéhez kapcsolódóan azt is kifejezésre juttatja, hogy a családjog szabályai elsősorban a családot, mint közösséget védik. Ez kiterjed mind a törvény alapján létrejött családi kapcsolatokra (például házasság, leszármazás, örökbefogadás, gyámság alapján keletkező kapcsolatokra), mind – az Emberi Jogok Európai Bírósága gyakorlatának megfelelően – a törvény által szabályozott más együttélési formákra, így az élettársi kapcsolatra (a Ptk. szabályozásának megfelelően elsősorban akkor, ha a kapcsolatból gyermek származott), továbbá a mostoha-szülő-mostohagyermek, nevelőszülő-nevelt gyermek kapcsolatára). Az *Alaptörvény* L. cikkében foglaltakkal összhangban ugyanakkor a házasság kiemelt védelmet élvez a többi együttélési formához képest.”<sup>15</sup>

A családi kapcsolatok ilyen kiterjedt védelme egyértelműen Weiss professzorasszony álláspontját tükrözi (68. o.). Azonban, hogy az életemben való túllépés még meddig tartható és mikor jön el egy újabb kodifikációs hullám, amely az élettársi kapcsolat és az élettársak között fennálló jogviszony és annak tartalmi elemei vonatkozásában a jelenleg érvényesülő indokolatlan szabályozási széttagoltságot megszünteti, azt lehetetlen megmondani.

#### 4. Öröklési jog. 4.1. Öröklési szerződés. *Utóöröklés*

„Az öröklési jogban különösen nagy jelentősége van a szabályozás megszokottságának. Ezt bizonyítja, hogy a mai törvényes öröklési és kötelesrészi jogunk törzsanynaga az 1861-es Ideiglenes Törvénykezési Szabályokig, végintézkedési jogunk pedig 1876-ig (1876. évi XVI. törvénycikk) vezethető vissza, sőt a szabályok egy része még régebbi eredetű.”<sup>16</sup> „A Ptk. a létező, az élő jogból indul ki, és csak ott és

<sup>13</sup> Lásd 2. lj.

<sup>14</sup> Lásd VÉKÁS (9. lj.) 239.

<sup>15</sup> Lásd VÉKÁS (9. lj.) 240.

<sup>16</sup> Lásd VÉKÁS (9. lj.) 985. Az öröklési jogról szóló fejezetet Vékás Lajos és Weiss Emilia jegyzi.

annyiban kíván változtatni, ahol és amennyiben az a gazdasági és a társadalmi viszonyok mai követelményei szerint szükségesnek mutatkozik.”<sup>17</sup>

A végintézkedésen alapuló öröklés és a törvényes öröklés szabályai közötti viszony régóta nem képezi vita tárgyát a magyar magánjogi, polgári jogi irodalomban. Habár a végrendelezés a végintézkedési szabadságnak az Ideiglenes Törvénykezési Szabályokban történő rögzítése után sem vált általánossá – maga Grosschmid Béni (Zsögöd Benő) még úgy ítélte meg, hogy mivel „nem vagyunk rómaiak. A végrendelet odiosus, népünk túlnyomó rétegei előtt félelmetes, és kivált a szülő szeret a törvény és Isten akaratjában megnyugodni,”<sup>18</sup> mégis kijelenthető, hogy „attól kezdve, hogy a végintézkedési szabadság elismerést nyert, a végintézkedésen alapuló öröklés megelőzi a törvényes öröklés rendjének érvényesülését” (319 o.).

És habár az európai jogrendszerek többsége, és az 1959-es Ptk. is szerkezeti felépítésében a törvényes öröklés szabályait a végintézkedésen alapuló öröklés elé helyezte, a Ptk. általános, magánautonómiára épülő szemléletének is megfelelően, az Öröklési Jogi Könyv a sorrend megváltoztatását nagyon is tudatosan keresztülvitte. Hogy a sorrend ilyen módosítása mennyiben erősíti a polgári jog részterületei közül legjobban a magánautonómia szentségére épülő kötelmi jog és az öröklési jog közötti hidak mielőbbi felépítését, erre a kérdésre még a jövőbe tekintve sem adhatunk választ. Az azonban igaz, hogy az öröklési jog a polgári jog legnehezebben alkalmazkodó területe, amely a legkevésbé tűri el a hirtelen módosításokat és a folyamatosan változó, gyakran átmeneti, igényekhez alkalmazkodó, erőnek erejével keresztülvitt változtatásokat. A módosítások többsége, amelyeket az új Ptk. az Öröklési Jogi Könyvében bevezetett, mind kiérlelt joggyakorlati és jogelméleti igények és diskurzusok eredményeik. Az öröklési szerződésről és az utóöröklésről szóló rendelkezései az új Ptk.-nak olyan megfontolásra érdemes, habár látszólag kisebb súlyú rendelkezéseket tartalmaznak, amelyeket a jogalanyok mindennapi életére való célzott hatásuk miatt külön ki kell emelni. Ahogyan arra Weiss professzorasszony is felhívta a figyelmet, a 2013-as Ptk. kodifikációját megelőzően az öröklési szerződés szabályozása és bírói gyakorlata is több sebből vérzett (297. o.). A társadalmi igények az öröklési szerződés vonatkozásában is felülírták a merev jogszabályi határokat. Az 1959-es Ptk.-ban követett megoldással szemben a 2013-as Ptk. immáron lehetővé teszi, hogy „öröklési szerződést csak gondozás fejében is lehessen kötni” és, hogy „öröklési szerződést az örökhagyó halála utáni időre az örökhagyó sérült, tartosan gondozásra szoruló gyermeke tartásának, gondozásának biztosítására is lehessen kötni” (297. o.). „Az örökhagyó sérült, gondozásra szoruló gyermeke tartására, ellátására irányuló öröklési szerződés az örökhagyó halála után volta-képpen egy tartási, gondozási szerződéssé alakulna át.” (297. o.)

Arra a kérdésre, hogy az öröklési szerződés feltétel nélkül visszerthes szerződésnek minősíthető-e, és így elfogadható-e az öröklési szerződés szerencseszerződés jellegének túlhangsúlyozása (279. o.), vagy valóban szükségesebb lenne inkább az

<sup>17</sup> Lásd VÉKÁS (9. lj.) 19.

<sup>18</sup> Zsögöd Benő: „Családfenntartás és örökjogi javaslat” in *Magánjogi tanulmányok II.* (Budapest: Politzer Zsigmond és fia 1901) 317.



öröklési szerződés öröklési jogi jellegének fokozottabb mértékben való figyelembevétele (339. o.), egyszerűnek látszik megadni a választ egy öröklési jogi jogintézmény kapcsán. Habár az új Ptk. alapjaiban fenntartotta a korábbi Ptk.-nak az öröklési szerződésre vonatkozó szabályait, vagyis az öröklési szerződés kötelmi jogi elemeinek hangsúlyozásától nem zárkózott el, azonban az öröklési szerződés különös polgári jogi jogterületeken „átfekvő” mivolta kapcsán a továbbiakban egy érdekes példaként szolgálhat a kötelmi jog és az öröklési jog, vagyis a polgári jog két különös területe közötti érintkezési vonalak mentén felmerülő konfliktusok kezelésére.

Az utóöröklés intézményét az 1959-es Ptk. azért törölte el, habár eredetileg annak fenntartása mellett foglalt állást,<sup>19</sup>

„mert indokolatlannak ítélte mind azt, hogy az örökhagyót ne csak egyszeri rendelkezési jog illesse meg a hagyatéka tekintetében, hogy az örökhagyónak a vagyonával való rendelkezéshez való joga a halála utáni időre is meghosszabbodjék, mind azt, hogy az utóörökös-nevezés az előörököst a hagyatéki vagyont illetően a tulajdonjogában korlátozza, és e tekintetben a végrendekezési jogától is megfossa” (259. o.).

(Érdekes, hogy az utóhagyomány-rendelést azonban mindezek ellenére mégsem tartotta elvetendőnek.) Ezt a tilalmat az új Ptk. két esetben is feloldotta. Egyrészt, ha a házastársak egymás javára tett végrendeletükben olyan végintézkedést tesznek, amelyben az örökösül nevezett házastárs halála esetére az öröklött vagyonból még meglévő részre az örökhagyók utóörököst neveznek, másrészt pedig az új Ptk. azt is lehetővé teszi, hogy az örökhagyó érvényesen utóörököst nevezzen az elsősorban örökösnek nevezett leszármazójára háramlott hagyatékára arra az esetre, ha a leszármazó a hagyaték megnyílásakor nem rendelkezik végrendekezési képességgel, és meghal anélkül, hogy ezt a képességét megszerezte volna. Hogy e változásoknak milyen hatásuk lesz a gyakorlati életben, azt még nem lehet egyértelműen megmondani.

4.2. Ági öröklés, *kötelesrész*. A törvényes öröklés egyik legkülönösebb és legtöbb jogtörténeti vitát kiváltó jogintézménye az ági öröklés. A kodifikáció során ugyancsak támadott kötelesrész pedig egyike azoknak a jogintézményeknek, amelyek vonatkozásában a jogon kívül szabályrendszerek hatása a leginkább érzékelhető. Mindkét jogintézmény tekintetében az új Ptk. kodifikátorait a legmesszebbmenőkig a megőrizve-megújítás szelleme vezette, amely elvárás értelmében „a leendő kódex nem lehet[ett] a [korábbi] hatályos jogot konzerváló törvénytípus, de éppúgy nem akarhat[ott] mindenáron forradalmian újítani ott is, ahol az élő jog gyakorlata már tartósan bevált megoldásokat alakított ki” (240. o.). Az ági öröklés kapcsán az egyik legtöbb kérdést felvető probléma az volt, hogy habár „[a] múlt ági öröklésének egyik leginkább támadott kérdése az ági vagyon redintegrációjának, szurrogációjának túlhajtása volt,” (329. o.) „[a]z ági öröklés redintegrációjának teljes eltörlése számos esetben méltánytalan, igazságtalan eredményre vezetett” (248. o.). E méltánytalanságok kiküszöbölésére, Weiss Emilia legkorábbi elképzeléseinek megfe-

<sup>19</sup> A Magyar Népköztársaság Polgári Törvénykönyve. Tervezet. (Budapest: Igazságügyminisztérium 1957) 417–418.

lelően (376–379. o.), az új Ptk. többek között bevezette azt a szabályt, hogy az ági öröklés szabályai nem terjednek ki arra a vagyontárgyra, amely az örökhagyó halálakor már nincs meg, de kiterjednek az ilyen vagyontárgy helyébe lépett vagy értékén vásárolt vagyontárgyra. Az új Ptk. elhagyta az 1959-es Ptk.-nak azt a szabályát, amely kivont az ági vagyon és így az ági öröklési köréből az ági vagyontárgy helyébe lépett vagy az ági vagyontárgy értékén vásárolt vagyontárgyat, azonban nem terjeszti ki az ági vagyon redintegrációját az örökhagyó halálakor már felélt, elpusztult, elhasználódott vagy ingyenesen átruházott vagyonra. Ezek tekintetében ezek pótlásának vagy értékük megtérítésének továbbra sem lesz helyük (249–249. o.).

A kötelesrész intézménye kapcsán, amely a kontinentális Európa valamennyi jogrendszerében ismert jogintézmény, már a kodifikáció előtt felmerült a kérdés, hogy vajon érdemes-e fenntartani. Weiss professzorasszony a fenntartása mellett foglalt állást már 1999-ben (382 o.). Azonban, habár a kötelesrész intézménye helyet kapott az új Ptk.-ban, néhány részletszabálya mégis megreformálásra szorult. A Weiss Emilia nevéhez kötődő koncepció szerinti módosítások mellett<sup>20</sup> a jogalkotó olyan módosításokat is elfogadott a kötelesrész új szabályozása során<sup>21</sup>, amelyek a Bizottsági Javaslatban foglaltakkal még stilsztikailag is nehezen egyeztetők össze.<sup>22</sup> Hogy ezekkel mennyire fog tudni a joggyakorlat megbirkózni, az sok egyéb mellett nagymértékben függ a jogtudomány készséges segítségétől is.

5. Számos kérdésre lehetett volna még kitérni részletesebben. A magyar magánjog múltjából itt rekedt ági öröklésnek a magyar néplelekbe való beágyazottságáról, a kötelesrésznek és az 1959-es Ptk. szabályaihoz képest megnövekedett számú kitagadási okoknak a jelenlegi társadalmi és gazdasági helyzetbe való beilleszkedéséről, az élettársi kapcsolat megőrizve-megújítva újraszabályozott családjogi hatásairól a fentiekhez képest részletesebben is lehetett volna írni. Emellett ki lehetett volna térni még például a szülői jogok és kötelességek és a gyermeki jogok módosuló viszonyáról, és ennek a törvényben történő megjelenítéséről, és a korábban megkérdőjelezhetetlennek tartott, jelenleg az orvostudomány közbenjárásával esetenként kétségesse váló tényleges és lehetséges anyai jogállás (család)jogi szabályozhatóságáról. A terjedelmi keretek figyelembevételével maradtak ki a rokonság egyes családjogi szabályozást igénylő kérdései (például az apasági vélelem megtámadhatósága és a gyermektartás és az örökbefogadás körében történt kisebb nagyobb jelentőségű

<sup>20</sup> Ilyen módosításnak tekinthető pl. az, hogy az örökhagyó életében juttatott ajándékoknak a kötelesrész szempontjából való figyelembevétele az örökhagyó halálát megelőző 15 évről 10 évre csökkent, és hogy házasságból született gyermekek esetében, az új Ptk. értelmében, a kötelesrészre jogosultságot létrehozó kapcsolat vonatkozásában már nem az első házasságkötés időpontja a releváns, hanem, amennyiben a gyermekek több házasságból származnak, mindegyik gyermek esetében az adott gyermek vonatkozásában az illető házasságkötés időpontját kell mérveadónak tekinteni.

<sup>21</sup> Példaként hozható fel a kitagadási okok katalógusának bővítése, amely megoldás szerint kitagadásnak már annak a kötelesrészre jogosulttal szemben is helye van, akit végrehajtandó szabadságvesztésre ítélték és a büntetését még nem töltötte ki és aki a tőle elvárható segítséget nem nyújtotta, amikor az örökhagyónak szüksége lett volna rá; és a kötelesrész mértékének csökkentése, amelynek értelmében kötelesrész címén a kötelesrészre jogosultat már csak annak harmada illeti meg és nem a fele, ami neki – a kötelesrész alapja szerint számítva – mint törvényes örökösnek jutna.

<sup>22</sup> Lásd Vékás (9. lj.) 1023.

módosítások). Azonban talán már a fentebb bemutatott és Weiss Emilia által is többnyire kiemelten kezelt kisebb nagyobb témakörök is elégségesek ahhoz, hogy a tanulmányok tartalmi mélységébe bepillantást engedjenek és a tanulmánykötet kodifikációtörténeti értékét felfedjék. Azonban, ahogyan arra a szerkesztő, Szeibert Orsolya is felhívja a figyelmet az Előszóban „[a] kötetben közölt írások [egyben] aktuálisak [is], hiszen a Ptk. számos szabályának értelmezéséhez, több rendelkezés eredetéhez adnak támpontot.” E recenzió, akárcsak a kötet, amely alapján készült, egyben tisztelgés is egy olyan tudós és tanár előtt, aki nemcsak oktatói és tudományos munkásságával, de az írásain is átütő személyiségével együtt meghatározó befolyást gyakorolhat az utána következő jogászgenerációk munkájára.

Rácz Lilla\*

H. SZILÁGYI ISTVÁN (SZERK.): JOGTUDAT-KUTATÁSOK  
MAGYARORSZÁGON 1967–2017 (BUDAPEST: PÁZMÁNY PRESS 2018) 354.

1. A H. Szilágyi István által szerkesztett tanulmánykötet célkitűzése, hogy bemutassa a hazai jogtudat-kutatások szakaszait, fejlődését, irányait, a módszertani dilemmákat, és a kortárs problémákat; valamint a szerkesztő az előszóban kiemeli, hogy a kötet elősegítheti a hazai jogszociológiai műhelyek közötti szakmai párbeszédet is. A kötet szerzői több szálon is kötődnek az MTA TK Jogtudományi Intézetének falai között működő Interdiszciplináris Jogi Kutatások Csoportjához, az MTA TK Politikatudományi Intézetéhez, valamint a PPKE JÁK Jogbölcseleti Tanszéke mellett működő Jogszociológiai Kutatócsoporthoz. A kötetben szereplő tanulmányok szerzői: Boda Zsolt, Fekete Balázs, Gajduschek György, H. Szilágyi István, Jankó-Badó Andrea és Róbert Péter. A kötetben összefoglalt eredmények legnagyobb része *A magyar lakosság jogtudata – elméleti és empirikus elemzés* című kutatási projekt keretében született, míg a kötet *A jogászképzés színvonalának emelését célzó programok 2016* támogatásával jelenhetett meg.

A jogi kultúra és a jogtudat vizsgálata népszerű kutatási téma a jogszociológusok körében mind Magyarországon, mind nemzetközi szinten, amelyre bizonyíték a témában megjelent számos szakmai írás, kötet, köztük ez a tanulmánykötet is. A két fogalom meghatározása és a köztük lévő különbség felrajzolása nem egyszerű feladat. Talán a legegyszerűbben ezt így lehet megtenni: a jogtudat magában foglalja a jogi ismereteket és a jogi attitűdöket (vélemények és ismeretek), míg a jogi kultúra inkább társadalmi/csoport- jelenség, amely utal a jog társadalmi környezetére és a jogrendszerre is. A kötetben szereplő tanulmányok és a bemutatott egyéb kutatások esetében a szerzők minden esetben meghatározzák, hogy mit tekintenek, vagy

\* Tudományos segédmunkatárs, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézet, 1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4.  
E-mail: [racz.lilla@tk.mta.hu](mailto:racz.lilla@tk.mta.hu)

az ismertetett kutatás mit ért a jogtudat vagy a jogi kultúra fogalma alatt – annak érdekében, hogy elkerüljék a fogalmi bizonytalanságokat.

2. A kötet három nagy részből áll, az első részben a hazai jogtudat-kutatások történetét, irányait, területeit és fókuszait mutatja be, kiemelt figyelemmel a Kulcsár Kálmán által vezetett 1965-ben folytatott kutatás elméleti, módszertani alapjaira, illetve az empirikus felmérés eredményeire. E kutatással szemben kritikai észrevételeket is megfogalmaz a kötet, amelyet a kutatás megismétlését bemutató tanulmányból ismerhetünk meg. A kutatás mind a mai napig hatással van a kortárs felmérésekre is, a kutatók szívesen nyúlnak vissza Kulcsár munkájához, amely így lehetőséget ad – az egyébként csak ritkán elvégezhető – longitudinális elemzésekre is. A rendszerváltást megelőzően emellett még több kutatást is végeztek, ezek közül fontos kiemelni Sajó András széleskörű tevékenységét. Sajó a jogi kutatásokba egy újabb dimenzióit is beemelt, mégpedig az érzelmek dimenzióját, habár – ahogyan a tanulmány is megjegyzi –, csak a 2010-es években fejt ki részletesebben ezt a gondolatmenetet. Az érzelem „mint a személyek és szociális intézmények közötti dimenzió”<sup>1</sup> gyakran elutasított nézőpont a tudományban.

„Azoknak a jogtudósoknak, akik felkészültek arra, hogy megértsék az érzelmeket nemcsak egyszerűen, mint a racionalitástól való elmozdulás, hanem mint egy megerősítő módja az aggodalomnak és a válasznak, a jog és az érzelmek perspektívája olyan utat kínál, amely mind a jogi szereplők részére, mind az intézményekhez hozzáadhat és befolyásolja az emberi tapasztalatok döntő dimenzióját.”<sup>2</sup>

Ahhoz, hogy megértsük ezeket az aggodalmakat, véleményem szerint szükséges bevonni az akadémiai klímába az érzelmi klímát is, amely új megvilágításba helyezheti a jogtudat-kutatásokat.

A fejezet továbbá bemutatja a rendszerváltást követő jogtudat-kutatásokat, amelyek még inkább interdiszciplináris jellegűek, a kriminológia, pszichológia, politikatudomány és akár az antropológia szemlélete is helyet kap ezekben, ezzel még szélesebb körű ismereteket adva a hazai jogi kultúráról, jogtudatról, jogtudatosságról. A tanulmánya egy igen fontos kérdésre világít rá, mégpedig a módszertan és a módszertani megalapozottság fontosságára. Ahogyan Eugen Ehrlich is felteszi a kérdést: „Mármost hogyan derítsük fel az okiratba nem foglalt, ám meglehetősen számottevő s fontos élő jogot?”<sup>3</sup> Szerencsére maga Ehrlich meg is adja a választ erre a kérdésre: „nyilvánvalóan nincs itt más lehetőség, mint jól kinyitni szemünket, és az életet figyelmesen tanulmányozva tájékozódni, az embereket kikérdezni és válaszaikat feljegyezni.”<sup>4</sup> A jogtudat-kutatások – tágabban a jogszociológiai vizsgálatok – erősen

<sup>1</sup> Jack BARBALET: „A Macro Sociology of Emotion: Class Resentment” *Sociological Theory* 1992/2. 150–163. idézi NAGY Veronika: *A láthatatlanság ereje* [PhD-disszertáció, kézirat] (Budapest: ELTE ÁJK 2016).

<sup>2</sup> Kathryn ABRAMS – Hila KEREN: „Who’s Afraid of Law and Emotions?” *Minnesota Law Review* 2009/6. 1997–2074. idézi NAGY (1. lj.).

<sup>3</sup> Kiss Valéria: „Az élő jog koncepciójának empirikus vizsgálata. A jogtudat-kutatások módszertani problémái” *Jogi Tanulmányok* 2014. 238.

<sup>4</sup> Lásd Kiss (3. lj.) 240.

támaszkodnak a szociológiai módszerekre, ahogyan a tanulmány is kifejti: a jogtudósok által végzett empirikus kutatások néhány esetben nem állnak biztos módszertani alapon, emiatt az eredmények is megkérdőjelezhetővé válnak.

3. A kötet második része a témakör kapcsán felmerülő elméleti kérdések tisztázására törekszik. A jogi kultúra, jogtudat vizsgálata nem légtüres térben zajlik, fontos meghatározni, megismerni és megérteni azokat a – H. Szilágyi István szavával élve – hatásmezőket, amelyek közrehatnak az egyéni jogtudatra, mint például a szocializáció, kommunikáció, társadalmi kontextusban értelmezve a társadalmi rétegződés vagy a társadalmi csoportok. A tanulmány kifejti (113. o.), hogy a jogi kultúra fogalma a magyar összehasonlító jogtudományok terén a '70-es évek közepén megjelent, de a jogtudomány erőteljesen a dogmatikai megközelítés keretei között maradt, amely szemlélete a társadalomtól élesen elválasztó határokat sugall. Azonban a jog sohasem lehet független a társadalomtól, ahogyan Varga Csaba fogalmaz: „a jog minden ízében társadalmi jelenség.”<sup>5</sup> A tanulmány egyik kiemelkedő eleme, hogy a korábbi kutatásokban megfogalmazott „társadalmi szintű jogtudat” kifejezés helyett a „jogi kultúra” megfogalmazást tartja relevánsabbnak.

A jogi kultúra kifejezés bevezetése átvezet bennünket a következő tanulmányra, amely e fogalom történetét, a Lawrence M. Friedman-i meghatározás fogadtatását és kritikáit ismerteti. A kritikák felvetik a fogalom túlságosan általános jellegét, és a külső és belső jogi kultúra közötti distinkció hiányos kifejtését. David Nelken – a friedmani koncepció egyik fő kritikus – egy, MTA TK Jogtudományi Intézetében tartott előadásában hangsúlyozta<sup>6</sup> a módszertanilag megalapozott empirikus kutatások fontosságát is, amire a rendszerváltást követő kutatásokat bemutató tanulmány is felhívta a figyelmet. Nelken kiemeli, hogy az empirikus kutatások módszertani megalapozottsága mellett azok elméleti kidolgozottságára is nagy hangsúlyt kell fektetni. Véleménye szerint a jogi kultúra friedmani fogalma nem támogatja az empirikus kutatásokat, hiszen az nem megfelelően kidolgozott és precíz, így megnehezíti a jogi kultúra valódi konceptualizálását. A jogi kultúra fogalma igen széles spektrumot fed le, számos alterületre bomlik, viszont – ahogyan Nelken kiemeli – ezeket a területeket nem lehet egymástól elválasztva vizsgálni, mivel azok szorosan összefüggnek és hatnak egymásra. Álláspontja szerint az összehasonlító jogi vizsgálatok alkalmasak arra, hogy a jogi kultúra egyes elemeit, tárgyait empirikus igénnyel vizsgáljuk. Mivel a fogalom többféle bizonytalanságot hordoz magában, így a kutatások megtervezésekor a konceptualizálás és operacionalizálás folyamatára az átlagosnál nagyobb hangsúlyt kell fektetni, de a társadalomelméleti megalapozottság is fontos, ezt a kettősséget nem szabad egyetlen egy jogszociológiai kutatás során sem szem elől téveszteni.

A fejezet utolsó tanulmánya arra keresi a választ, hogy a jogi kultúra mennyiben változott a rendszerváltást követő közel három évtizedben. A tanulmány igen peszsimista képet fest a társadalom jogtudatáról, a polgárok jogi értékrendjéről. Az írás

<sup>5</sup> VARGA Csaba: *A jog társadalomelmélete felé* (Budapest: Szent István Társulat 2005) 286.

<sup>6</sup> David NELKEN: *Rights Consciousness and Legal Cultures: Theoretical Perspectives* című workshop-előadása alapján, MTA TK Jogtudományi Intézet, 2018. április 25.

számos kutatási irányt vet fel, amely lehetőséget adna a kép árnyalásához és a hazai jogi kultúra megértéséhez akár nemzetközi viszonylatban is.

4. A kötet harmadik nagy része ez utóbbi – *A jogtudat és a jogi kultúra hatása a magyar jogrendszerre* – tanulmányban felvázolt problémák egy részére reflektál. A fejezet nagy hangsúlyt fektet a módszertani aspektusra – a kutatás módszertanának, illetve az adatfeldolgozás folyamatának részletes bemutatása igyekszik a társadalomtudományokban kevésbé gyakorlott jogászok számára megismertetni az alkalmazott módszereket –, elkerülve minden olyan módszertani hibát, amelyre a korábbi kutatások bemutatásakor a szerző rávilágított. A fejezet egyik kiemelkedő érdeme az 1965-ben készült Kulcsár-féle kutatás megismérlése, amely lehetőséget ad az összehasonlításra, megismerve a két korszak közötti hasonlóságokat, eltéréseket, változásokat. A kutatás fő kérdése, hogy változott-e (nőtt-e) a jogismeret szintje ötven év elteltével, és erre a válasz az adatok alapján egyértelműen igen, e növekedésre a közoktatás fejlődése volt a legerőteljesebb hatással. Ezt a tényt továbbgondolva, felmerül a kérdés, hogy milyen mértékben növekedhetne a jogtudatosság, ha a közoktatásban még nagyobb hangsúlyt fektetnének a jogi alapismeretek oktatására. Badó Attila tanulmánya így fogalmaz:

„a társadalom jogismereti szintje a közoktatás színvonalával, azon belül a joggal kapcsolatos ismeretek oktatásának hatékonyságával is összefüggést mutat. Érdemes tehát foglalkozni azzal, hogy a közoktatásban milyen szerepet szánjunk a jogismeret fejlesztésének.”<sup>7</sup>

A recenzió kriminológus írója kiemelt érdeklődéssel olvasta a *Nevelés és büntetés* című tanulmányt, amely írás témája erős összefüggésben áll a kriminológiai tudással, erősítve a vizsgálat interdiszciplináris jellegét. A tanulmány érintőlegesen utal rá – de a büntetési igények megértéséhez és vizsgálatához érdemes bevonni a büntető populizmus kérdését is –, vagyis hogy a hatalom hogyan reagál ezekre a punitív igényekre. A „legyen végre rend” jelszavával a kriminálpolitika populista módon reagál a társadalom büntetőpolitikai igényeire.<sup>8</sup> A tanulmány bemutatja a *European Social Survey* adatait (229. o.), melyek alapján megállapíthatjuk, hogy a súlyos büntetés iránti igény nemcsak hazánkra jellemző attitűd, hanem az egész poszt-szocialista térségre. Gönczöl Katalin megfogalmazásában:

„Közel negyedszázaddal a rendszerváltás után az állampolgárok többsége még ma sem az alapvető demokratikus értékek szerint él és ítél. A globalizáció kényszereihez, a piaci társadalom elvárásaihoz inkább alattvalóként, mint öntudatos polgárként viszonyul. Úgy tűnik fel, hogy a rendszerváltó országokban, így nálunk is, nosztalgiaiával fogadják a »felülről szolgáltatott« biztonságot.”<sup>9</sup>

<sup>7</sup> Badó Attila: „Jogismeret a közoktatásban” *Iskolakultúra* 2015/7–8. 97.

<sup>8</sup> Gönczöl Katalin: „A »büntető populizmus«” *Élet és Irodalom* 2013. szeptember 6.

<sup>9</sup> Gönczöl Katalin: „Pesszimista jelentés a posztmodern büntetőpolitika klimatikus viszonyairól” *Mozgó Világ* 2010/4. 12–22.



2010 után hazánkban is erőteljesen megjelentek ezek az intézkedések, mint például a három csapás intézménye vagy a tényleges élethosszig tartó szabadságvesztés, de a felsorolást lehetne még folytatni. A szavazatszerzés igénye felülírja a hosszú távú következmények felismerésének lehetőségét. A jogismeret emelkedésének egyik okaként az iskolázottságot nevezte meg egy korábbi tanulmány, de a média tényerése is hozzájárult ehhez, viszont a média emellett fenntartja és elősegíti a büntetőpopulizmus térnyerését azáltal, hogy torz képet fest a bűnözésről vagy a büntető igazságszolgáltatásról. Így elmondható, hogy a médiának ellentmondásos szerepe van a jogtudatosság, jogi ismeretek továbbadásában. A populista büntető-igazságszolgáltatásra reflektálva a *Bizalom, legitimitás és jogkövetés* című tanulmányában a szerző kifejti (261. o.), hogy a populizmussal szemben az államnak sokkal nagyobb hangsúlyt kellene fektetnie a megelőzésre, felderítésre, utalva a normakövető és konformitásra eleve hajlamos „társadalmi ember” elméletére.

A jogkövetés kérdése is szervesen kapcsolódik a jogtudat-kutatásokhoz, viszont egyelőre – ahogyan a szerző is megfogalmazza (268. o.) – mostoha területe ennek a nagy kutatási témának, illetve ez a kriminológia területén is kevésbé kutatott irány. A tanulmánykötetben szereplő egyik kutatás a buszmegállóknál a dohányzást tiltó szabályozás kapcsán vizsgálja a jogkövetést. Kutatásának elméleti alapjául Tom R. Tyler gondolatát hívta ki, miszerint az emberek nem azért követik a jogot, mert félnek a szankciótól, hanem mert a saját értékrendjük erre vezeti őket. A kutatás jól mutatja, hogy az angolszász elméletek néha nehezen vagy egyáltalán nem alkalmazhatóak a közép-európai régióra, azok történeti, gazdasági, kulturális jellegzetességei miatt, hiszen a kutatási eredmények cáfolták Tyler tézisének. Ezek a jellegzetességek kiegészülve a magyar jogi attitűdökkel, jól alátámasztják a következő, a „perlési attitűdökről” szóló tanulmány következtetését, miszerint hazánkban jelentős mértékű a „perlési pesszimizmus”, vagyis a magyarok nem bíznak abban, hogy lenne esélyük a bíróság előtt, ha például egy hatóság, állami szervezet vagy befolyással bíró személy ellen indítanak pert. Ezek a kutatási eredmények indikátorai az intézményi bizalmatlanságnak, mivel a bizalom meglétének egyik fontos eleme az eljárások méltányossága.

A kutatás fontos célkitűzése volt, hogy a kutatók nemzetközileg összehasonlítható adatokat is felvegyenek, annak érdekében, hogy nemzetközi kontextusba helyezve megismerhetővé váljanak a hazai attitűdök jellegzetességei. Ezt a kötetben Gibson és Caldeira (1996) híres kutatására alapozva (*The Legal Cultures of Europe*)<sup>10</sup> végezték el. Ezt a tanulmányt gyakran használják fel az ilyen jellegű attitűdvizsgálatok alapjaként módszertani és elméleti kidolgozottsága miatt, illetve az ott kapott eredmények összehasonlítási alapként szolgálhatnak az újabb kutatások számára. A tanulmányban a magyar attitűdök elemzését olvashatjuk nemzetközi kontextusban értelmezve. A kutatás egyik fontos megállapítása, hogy a magyar jellemzők nem mutatnak lényeges eltérést a nyugati attitűdöktől, a meglévő és empirikusan kimutatható eltérések a hazai történelmi, gazdasági eltérésekben keresendők, mint például

<sup>10</sup> James L. GIBSON – Gregory A. CALDEIRA: „The Legal Culture of Europe” *Law and Society Review* 1996. 55–85.

a szocialista múlt vagy a paternalizmus, amely jelen van mind a mai napig a politikai és jogi kultúrában. A joggal kapcsolatos attitűdök „nyugati-irányú” elmozdulása – ahogyan a tanulmány is kifejti – a „befejezetlen” polgárosodás sikerétől vagy a történelmi múlt feldolgozásától várható. Ez a gondolat visszautal az iskolázottság, oktatás fontosságára, hiszen egy stabil jövedelemmel és tudással rendelkező középosztály létével javulhatnának, megerősödhetnének a joggal kapcsolatos attitűdök.

5. A kötet tanulmányai logikusan épülnek egymásra, az elméleti és módszertani kérdések egyforma súllyal jelennek meg. Ennek megfelelően az az elvárás a jogszociológiai kutatásokkal szemben, hogy a módszertani és elméleti megalapozottság egyenrangú szerepet kapjon, a kötet szerzői által végzett vizsgálatokban egyértelműen megvalósultak. A kötetben feltett kutatási kérdések és megjelenített kutatási irányok mind a mai napig aktuálisak és azok is maradnak, hiszen a jog és a társadalom állandó kölcsönhatásban áll egymással, ami így folyamatosan ad kutatási témát a jogászoknak, társadalomtudósoknak. A kutatás során felvett adatok és a kötet szerzői által megjelölt lehetséges kutatási irányok további vizsgálatoknak adhatnak teret a jövőben.

A tanulmánykötet által bemutatott kutatások, illetve a kutatócsoport által végzett vizsgálatok erősen kvantitatív alapon nyugszanak, pedig a kvalitatív módszerek is alkalmasak a jogtudat vizsgálatára, ahogyan ezt a tanulmánykötet utolsó írása is bizonyítja. Az írás az ügyvédek véleményét, attitűdjét mutatja be Utasi Ágnes kutatása során felvett interjúk és a két szerző saját interjúira alapozva. A jogtudat-kutatásokban alkalmazható kvalitatív módszerek használatáról – például narratív életútinterjú – *A jogtudat narratív értelmezése* című kötetben olvasható több érv.<sup>11</sup> A kvalitatív módszerek egyik nagy erénye, hogy mélyebb tudást biztosít az adott kérdésben, ezek által a kvantitatív jellegű kutatások által felvetett kérdéseket, dilemmákat részletesebben és mélyrehatóbban meg lehet ismerni és érteni. A tanulmánykötet által felvetett további kutatási irányok vizsgálatára a kvantitatív módszerek mellett például az interjúk módszerek vagy a fókuszcsoporthoz beszélgetés is eredményre vezet, ahogyan a fent hivatkozott könyv bevezetőjében olvasható: „Empirikus jogtudat-kutatás nincs a kortársak élményeinek, joggal kapcsolatos viszonyulásainak értelmezése nélkül.”<sup>12</sup>

A kötet érdemei mellett azonban egy-két kritikát is meg kell fogalmazni. A kötet számos alkalommal említi, hogy a jogtudat-kutatások szorosan összefüggnek a kriminológiai kutatásokkal és merítenek is azokból. Ennek ellenére a monográfia alig említ, hivatkozik kriminológiai kutatásra; a kortárs kriminológiai vizsgálatokra, kutatókra pedig csak elvétve van utalás, annak ellenére, hogy a kriminológiai tudás kapcsolatban áll a jogszociológiai kutatásokkal, ahogyan ezt a szerzők is leszögezik. Természetesen a kötet nem kriminológiai fókuszú, de a számos kriminológiai utalás mögött kevés a konkrét hivatkozás. A másik kritikai észrevétel a kötetben található tanulmányok önisméltására vonatkozik, a tanulmányok sok esetben repetitívek, egyes információk akár három alkalommal is olvashatóak. Ez valamelyest érthető,

<sup>11</sup> FLECK Zoltán [et al.] (szerk.): *A jogtudat narratív értelmezése* (Budapest: ELTE Eötvös Kiadó 2017).

<sup>12</sup> Lásd FLECK (11. l.).

mivel a szerzők a kutatási anyagot több oldalról dolgozták fel, így elkerülhetetlen, hogy ne merüljenek fel újból egyes témakörök, ennek ellenére az olvasásban zavaró a sok ismétlés.

A bevezető tanulmányában egy igen fontos kérdés merül fel: van-e értelme a jogtudat-kutatásoknak (57. o.). Erre válaszként a *Jogtudat és a jogi kultúra hatása a magyar jogrendszerre* című tanulmányban (147. o.) megfogalmazottakat érdemes felhívni, miszerint: „a jog társadalmi jelenség, amely a társadalmi környezet hatására formálódik és a társadalmon belül hat (vagy nem hat).” Ez a megfogalmazás erősen utal a már korábban is felvetett gondolatra, miszerint a jog és a társadalom szorosan összekapcsolódik, a jogot nem lehet és nem is érdemes a társadalom jellegzetességeinek megismerése nélkül vizsgálni. A jogtudat, a jogi kultúra vizsgálata segíthet megérteni egyes társadalmi jelenségeket, a jogi intézmények működésének hatékonyságát vagy éppenséggel deficitjeit, vagy akár a történelmi, kulturális jellegzetességek hatását a jogtudatra, jogi kultúrára.

Van-e értelme a jogtudat-kutatásoknak? Igen, van, amelyet a témában megjelenő egyre bővülő nemzetközi és hazai szakirodalom, szakmai műhely és tudományos vita is alátámaszt, köztük e tanulmánykötetben megjelent kutatások és megfogalmazott elméleti kérdések, lehetséges kutatási irányok.

*Szontagh Veronika\**

\* Kutatási asszisztens, MTA TK Jogtudományi Intézet, 1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4.  
E-mail: [Szontagh.VeronikaAnna@tk.mta.hu](mailto:Szontagh.VeronikaAnna@tk.mta.hu)

## A SZERKESZTŐSÉGBE ÉRKEZETT KÖNYVEK

Az Állam- és Jogtudomány Szerkesztősége örömmel fogadja a Szerkesztőséghez eljuttatott recenziós példányokat. A beérkezés nem jelenti automatikusan recenzió közlését, de a Szerkesztőség mindent megtesz, hogy a köteteket eljuttassa a megfelelő recenzensekhez. Örömmel várjuk recenzensek jelentkezését is. Határozott vállalás esetén a kért kötetet eljuttatjuk a leendő szerzőhöz. Amennyiben kötetekkel és recenziókkal kapcsolatban bármilyen kérdése lenne, azt az [ajtrec@tk.mta.hu](mailto:ajtrec@tk.mta.hu) címen jelezheti.

BOGNÁR Szabina: *A népi jogélet kutatása Magyarországon*  
(Budapest: Magyar Néprajzi Társaság 2016) 275.

NAGY Janka TEODÓRA (szerk.): *Tanulmányok Tárkány Szücs Ernő születésének 90. évfordulója tiszteletére*  
(Szekszárd: PTE-IGYK 2014) 205.

RAFFAI KATALIN (szerk.): *Határokon átnyúló családi ügyek. Nemzetközi személyes- és családjogi kérdések a XXI. században*  
(Budapest: Pázmány Press 2018) 205.

SMUK Péter: *Magyar és európai pártjog*  
(Budapest: Gondolat 2018) 227.

VARGA Csaba: *Elméleti jogtudomány. Körkép, dilemmák, útkeresések*  
(Budapest: Pázmány Press 2017) 518.

# KÖZLÉSI FELTÉTELEK

Az Állam- és Jogtudomány a Magyar Tudományos Akadémia Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézetének folyóirata. Fórumot biztosít az állam- és jogtudományi kutatások eredményeit közlő tanulmányoknak és ismertetőket ad közre a közelmúltban megjelent kiadványokról. Az évente négy számot megjelentető orgánium az akadémiai doktori eljárás szempontjából a magyar folyóiratok számára meghatározott legjobb minősítéssel rendelkezik.

A kétszeresen is anonim lektorálás rendszerében a Szerkesztőség minden közlésre benyújtott kéziratról beszerzi két lektor véleményét. A Szerkesztőség a kézirat befogadásáról vagy elutasításáról, valamint a lektori véleményekről (anonimizált formában) tájékoztatást ad a szerzőknek. Ezt követően a szerző a mű hagyományos és elektronikus formában történő közzétételének (más számára történő átengedésének) kizárólagos jogait átruhazza az MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézetére.

A kéziratok beküldésekor kérjük megadni a feltüntetni kívánt tudományos fokozatot, munkahelyi beosztást, munkahelyet és annak címét, valamint a szerző e-mail címét. A megjelentetni kívánt kézirat terjedelme a tanulmány rovatban minimum egy szerzői ív [40.000 n (karakter)], maximum két szerzői ív (80.000 n), recenzió esetén pedig minimum negyed szerzői ív (10.000 n), maximum egy szerzői ív (40.000 n). A tanulmány rovatban megjelentetni kívánt cikkhez kérjük, mellékeljenek egy maximum 2500 n terjedelmű magyar nyelvű rezümét. A szerkesztőségi irányelvek szerint a folyóiratban megjelenő recenziók röviden ismertetik a mű felépítését és főbb téziseit, elhelyezik azt a szakirodalom kontextusában, utalnak annak újtásaira a meglévő írásokhoz képest, valamint – az erényekre és a hiányosságokra egyaránt rámutatva – értékeli a művet és továbbgondolják a szerző megállapításait.

A kéziratoknak (és az azokban szereplő jogszabályi és jogirodalmi hivatkozásoknak) meg kell felelniük azoknak a formai követelményeknek, amelyeket a folyóirat internetes felületén (<http://jog.tk.mta.hu/ajt>) közzétett útmutató tartalmaz. A recenziók a tanulmányokra irányadó hivatkozási mintát követik, azzal az eltéréssel, hogy az ismertetett mű oldalszámait a főszövegben jelenítendő meg, a következő minta szerint: (28. o.).

A kézirat megküldésével egyidejűleg a szerző köteles nyilatkozni arról, hogy a cikk (magyar nyelven) más orgánumnál még nem jelent meg, és ilyen célból nem is nyújtja/nyújtotta be. A kétszeresen is anonim lektorálás rendszerére tekintettel kéziratukat olyan formában is küldjék el, amelyből kihagyják nevüket, intézményi hovatartozásukat, e-mail címüket, valamint az önazonosító idézeteket és hivatkozásokat (pl. „saját korábbi tanulmányomban lásd bibliográfiai adatok”). A tanulmányokat tartalmazó két dokumentumot (pl. szerzőneve.doc[x], illetve „szerzőneve\_anonim.doc[x]” szövegfájl formátumban kérjük eljuttatni az [ajttan@tk.mta.hu](mailto:ajttan@tk.mta.hu), a recenziókat pedig az [ajtrec@tk.mta.hu](mailto:ajtrec@tk.mta.hu) e-mail címre.

*A Szerkesztőség*

## A BETŰTÍPUSRÓL

Az Állam- és Jogtudomány betűtípusa a Kner Antikva. Ezt a betűtípust a huszadik század elejére jelentős hazai műhellyé fejlődött gyomai Kner-nyomda a tízes évek elején választotta standard betűjének.

A betű eredeti neve Lipcsei Egyetemi Antikva (*Leipziger Universitäts Antiqua*), melyet Kravjánszki Róbert digitalizált, és tiszteletből Kner Antikvának nevezte el. Kner Imre így írt kedvenc betűjéről: „[...] ezt a betűt választottuk tipográfiai stílusunk alapjául. Alkalmassá tette erre eléggé semleges karaktere [...] Ennek a betűnek semmi idegenszerű jellege nincs, nagyon alkalmas magyar szöveg szedésére, s teljes, jól kiépített család áll belőle rendelkezésre, amelynek egyes fokozatai eléggé egyenletesen helyezkednek el a papiros síkján.” (Kner Imre: *A könyv művészete*, Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó 1972, 237.)

Ár: 950 Ft.

Évi előfizetési díj: 3800 Ft.